

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

**KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI**

Cuma BOLAT

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

Cuma BOLAT

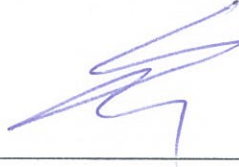
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

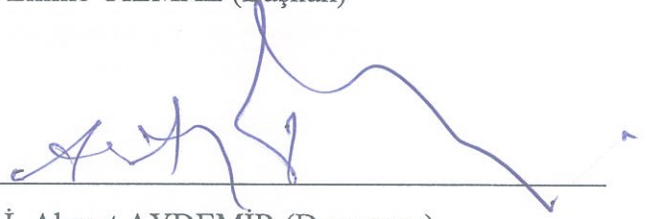
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Cuma BOLAT tarafından hazırlanan *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları* başlıklı bu çalışma, 06/06/18 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine YILMAZ (Başkan)

Doç. Dr. İ. Ahmet AYDEMİR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

06.06.2018

Cuma BOLAT

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir. (Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumun 08. 06. 2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum (Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir).
- Tezimin/Raporumun...tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

06/06/2018

Cuma BOLAT

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

06.06.2018

Arř. Gör. Cuma BOLAT

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkışında şüphesiz birçok kişinin yardım ve desteği olmuştur. İlk olarak danışman hocam Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e çalışma konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar verdiği değerli desteklerden dolayı müteşekkirim.

Yine, çalışma öncesi ve sırasında değerli tecrübe ve yardımlarını esirgemeyen Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ercan Alkaya Hocama teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, çalışma döneminde tecrübelerini ve yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Emine Yılmaz'a ve bölümdeki diğer hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanması sırasında verdiğim zahmetleri hoşgörüyü karşılayan eşime, sevgili kızım Begüm ile oğlum Batuhan'a; tüm hayatım boyunca kahrımı çeken saygıdeğer anneme ve *çok kısa bir süre önce hakkın rahmetine kavuşan canım babama* özellikle teşekkür ederim.

ÖZET

BOLAT, Cuma, *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*, Ankara, 2018.

Elinizdeki tez, Kırgızcadaki bitimsiz isim-fiil cümlelerini ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını eşzamanlı bakış açısıyla ele alan betimsel bir çalışmadır. Fiil kök ve gövdelerine getirilen isim-fiil işaretleyicisinin fonksiyonu sayesinde isim özelliğine sahip olan, köken itibarıyla fiil özelliğini koruyan gramer unsuruna isim-fiil denir. İsim-fiil cümleleri, cümlede hem ad hem fiil işlevinde bulunan belli morfemlerce oluşturulan bağımlı yapılardır. Bu yapılar, bağlı oldukları üst/temel cümlelerde farklı işlevlerde kullanılmakta olup temel cümle içinde özne, nesne, dolaylı tümleç ve yüklem gibi sentaktik görevler üstlenebilirler. Kırgızca, Türk dilleri ailesinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna dâhil olup Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Nogayca, Karakalpakça, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça ile birlikte Aral-Hazar alt grubunu oluşturmaktadır.

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da belli isim-fiil ekleri (-UU/-OO, -mAk/-mOk, -(I)ş, -GAn, -Ar/Or, -GAndIK) ile oluşturulan adlaştırmalara dayalı olarak kurulan isim-fiil cümlelerinin, yapısal ve morfolojik özelliklerinin yanı sıra, yüklendikleri değişik sözdizimsel ve semantik görevler de vardır. Bu çalışmada, bu özellikler ve görevler Aydemir'in (2017) teorik yaklaşımı temelinde ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, isim-fiil cümlelerinin zamansal yorumu, olgusal olup olmadıkları konusu ve kipsellik değerleri de detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Biz bu isim-fiil cümlelerini, öncelikle Kırgızcada ele alıp daha sonra Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarına değindik. Böylece iki farklı Türk dilinde isim-fiil cümleleri bağlamında tipolojik bir mukayese yapılmış oldu.

Anahtar Sözcükler

Türk Dilleri, Kırgızca, İsim-fiil, İsim-fiil cümlesi, Sözdizimi

ABSTRACT

BOLAT, Cuma, *Noun Clauses in Kyrgyz and Counterparts in Turkish*, Ankara, 2018.

This thesis is a descriptive study discussing the infinite noun clauses in Kyrgyz and their Turkish counterparts synchronically. A verbal noun is a grammatical element which possesses the property of a noun thanks to the function of a verbal noun marker added to verbal roots and stems and maintains the nature of a verb. Noun clauses are dependent constructs that are formed by certain morphemes in the function of both noun and verb in the clauses. These structures are used in different functions in the main clause they are connected to, and can assume certain syntactic tasks such as subject, object, indirect complement and predicate in the main clause. Kyrgyz is the member in the northwestern (Kipchak) group of the Turkic language family and constitutes of Aral-Caspian subgroup along with Tatar, Bashkir, Kazak, Nogai, Karakalpak, Karachay-Balkar, Karaim and Kumyk.

As it is in other Turkic languages, noun clauses in Kyrgyz formed based on nominalization with certain verbal noun suffixes (-UU/-OO, -mAk/-mOk, -(I)ş, -GAn, -Ar/Or, - GAndIK) have various syntactic and semantic tasks in addition to structural and morphological features. In this study, these properties and tasks are described in detail on the basis of Aydemir's (2017) theoretical approach. Furthermore, the temporal interpretation of noun clauses, whether they are factual or not, and their modality values are discussed in detail in this study.

We primarily discussed the noun clauses in Kyrgyz, then addressed their functional counterparts in Turkish. Thus, a typological comparison was made between two different Turkic languages in the context of noun clause.

Keywords

Turkic Languages, Kyrgyz, Verbal noun, Noun clause, Syntax

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
KIRGIZ ALFABESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	4
KIRGIZLAR	4
1.1 KIRGIZ ADI.....	4
1.2 KIRGIZLAR VE KIRGIZ TARİHİ.....	5
1.3 KIRGIZCA	7
1.4 KIRGIZ EDEBİYATI.....	8
2. BÖLÜM.....	10
ÇALIŞMANIN TEORİK ARKAPLANI	10
2.1 FİİLİMSİLER	10
2.2 İSİM-FİİLLER	12
2.3 KIRGIZCADA İSİM-FİİLLER.....	15
2.4 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE OLGUSALLIK	17
2.5 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE ZAMAN	18
2.6 İSİM-FİİL CÜMLELERİNİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ.....	20
2.7 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE ALTASIRALILIK	20
3. BÖLÜM.....	22
KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ	22
3.1 -UU/-OO EKİ	22
3.1.1 -UU/-OO Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	27
3.1.1.1 Olgusallık Durumu.....	28

3.1.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları	28
3.1.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler	29
3.1.1.4 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı.....	34
3.1.1.5 Yeterlik/Olanak Yapılarının Bir Bileşeni Olarak Kullanımı	37
3.2 -mAk/-mOk EKİ	40
3.2.1 -mAk/-mOk Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	43
3.2.1.1 Olgusallık Durumu.....	43
3.2.1.2 Sözdizimsel İşlevleri	44
3.2.1.3 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı.....	46
3.3 -(I)ş EKİ.....	50
3.3.1 -(I)ş Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	53
3.3.1.1 Olgusallık Durumu.....	53
3.3.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları	54
3.3.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler	56
3.3.1.4 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı.....	60
3.3.1.5 Yeterlik/Olanak Yapılarının Bir Bileşeni Olarak Kullanımı	63
3.4 -GAn EKİ.....	66
3.4.1 -GAn Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	69
3.4.1.1 Olgusallık Durumu.....	69
3.4.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları	70
3.4.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler	72
3.5 -Ar/-Or EKİ	75
3.5.1 -Ar/-Or Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	79
3.5.1.1 Olgusallık Durumu	79
3.5.1.2 Ekle kurulan cümlelerin zamansal yorumları.....	80
3.5.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler	80
3.6 -GAndIK EKİ	84
3.6.1 -GAndIK Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri	86
3.6.1.1 Olgusallık Durumu.....	86
3.6.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları	87
3.6.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler	87
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93
EKLER.....	100

EK 1. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	100
EK 2. YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	101

KISALTMALAR DİZİNİ

Alt.	: Altayca
Az.	: Azerice
Bk.	: Bakınız
Bşk.	: Başkurtça
Gag.	: Gagauzca
Hks.	: Hakasça
Kır. Tat.	: Kırım-Tatarca
Kırg.	: Kırgızca
Kkp.	: Karakalpakça
Kmk.	: Kumukça
Krç. Blk.	: Karaçay-Balkarca
Kzk.	: Kazakça
Nog.	: Nogayca
Öz.	: Özbekçe
Tat.	: Tatarca
Trkm.	: Türkmence
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuvaca
YUyg.	: Yeni Uygurca

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. - <i>UU/-OO</i> İsim-Fiil Ekinin Kıpçak Türk Dillerindeki Karşılıkları	27
Tablo 2. - <i>mAk/-mOk</i> İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları	43
Tablo 3. - <i>(I)ş</i> İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları.....	53
Tablo 4. - <i>GAn</i> İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları.....	68
Tablo 5. - <i>Ar/-Or</i> İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları	78
Tablo 6. - <i>GAndIK</i> İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları.....	86
Tablo 7. İsim-Fiil Eklerinin Çağdaş Türk Dillerindeki Görünümü	90

KIRGIZ ALFABESİ

Büyük		Küçük	
Kiril	Latin	Kiril	Latin
А	A	а	a
Б	B	б	b
В	V	в	v
Г	G	г	g
Д	D	д	d
Е	E	е	e/ye
Ё	Yo	ё	yo
Ж	J/C	ж	j/c
З	Z	э	z
И	İ	и	i
Й	Y	й	y
К	K	к	k
Л	L	л	l
М	M	м	m
Н	N	н	n
		ң	ñ
О	O	о	o
Ө	Ö	ө	ö
П	P	п	p
Р	R	р	r
С	S	с	s
Т	T	т	t
У	U	у	u
Ү	Ü	ү	ü
Ф	F	ф	f
Х	X	х	x
Ц	Ts	ц	ts
Ч	Ç	ч	ç
Ш	Ş	ш	ş
Щ	Şç	щ	şç
Ъ	Kesme İşareti	ъ	Kesme İşareti
Ы	I	ы	ı

GİRİŞ

İsim-fiiller, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden bu yana kullanılagelen, sentaktik olarak bir üst yapıya bağlı olan ve cümlede farklı işlevlerde kullanılan bağımlı yapılardır. Belli eklerle (isim-fiil işaretleyicileri) oluşturulan bu yapılar, bağılı oldukları üst cümlelerde farklı sentaktik işlevlerde kullanılmaktadır. Eski Türkçe döneminden itibaren farklı anlam ve işlevlerde kullanılan isim-fiiller, günümüz modern Türk dillerinde de çok yaygındır. Bu tez çalışmasının ana konusu, Kıpçak grubunun Aral-Hazar koluna mensup Kırgızcada -UU/-OO, -mAk/-mOk, -(I)ş, -GAn, -Ar/-Or, -GAndIK gibi işaretleyicilerle oluşturulan bağımlı yapıların, yani isim-fiil cümlelerinin sentaktik ve semantik işlevlerini eşzamanlı bakış açısıyla ele almak ve bu tür cümlelerin zamansal, görünüşsel ve kipsel işlevlerini de irdelemektir.

İsim-fiiller genellikle gramer kitaplarının isimler ve çekimsiz fiiller kısmında ve çoğu zaman da morfolojik temelde ele alınmaktadır. Türkiye’de Kırgızcadaki isim-fiilli yapılarla ilgili modern dilbilim temelinde betimleyici bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, çağdaş Kırgızcadaki isim-fiil işaretleyicileri yardımıyla kurulan bitimsiz isim-fiil cümlelerinin yapısal özelliklerini, bağılı oldukları temel cümle içinde üstlendikleri sentaktik (özne, nesne, tümleç vb.) ve semantik işlevleri tespit edip örnekler yardımıyla Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını vermek ve isim-fiilli yapılar temelinde Kırgızca ve Türkiye Türkçesinin sentaktik bir karşılaştırmasını da yapmaktır. Böyle bir karşılaştırmalı çalışmanın her iki Türk dilinde (Kırgızca-Türkiye Türkçesi) incelenen bazı yapıların daha iyi kavranılmasına, Türk dilleri arasındaki biçim-işlev ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve Karşılaştırmalı Türkoloji sahasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan Kırgızca örneklerin temin edilme aşamasında değişik türden eserlerden (roman, hikâye, gazate vb.) yararlanılmıştır. Çağdaş Kırgız edebiyatının dünyaca ünlü romancılarında olan Cengiz Aytmatov’un *Kassandra Tamgası* (1996); Tölögön Kasımbekov’un *Sıngan Kılıç* 1998, *Baskın* 2008, *Kelkel* 1990; Alıkul Osmonov’un *Akındın Elesi* 1964; Asanbek Stamov’un *Cortuul* 1992; Sardarbek

Rıskulov'un *Kara Şumkar 1991* gibi seçkin eserlerden ve daha önce yapılan akademik ve bilimsel çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Bu tez çalışmasında betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Bu tez çalışması yapılırken öncelikle çalışmaya konu olacak isim-fiillerin tespit edilmesi için konu ile ilgili yapılan çalışmalara bakılmıştır. Tespit edilen isim-fiiller, semantik ve sentaktik özellikleri bakımından sınıflandırılarak öncelikle Kırgız Türkçesindeki durumları incelenmiş, daha sonra Kırgızcada isim-fiil işaretleyicilerin nasıl bir tablo sergilediği ortaya konulmuştur.

Bu çalışma “Giriş ve Sonuç” bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde, çalışmanın amacı, konusu, değerlendirilen malzeme, yöntem ve çalışmanın bölümleri hakkında genel bilgiler vermeye çalışılmıştır.

1. Bölümde, *Kırgızlar* ana başlığı yer almaktadır. Bu bölümde *Kırgız Adı*, *Kırgızlar ve Kırgız Tarihi*, *Kırgızca* ve *Kırgız edebiyatı* alt başlıkları bulunmaktadır. Bu bölümde Kırgız adının menşei hakkında kısa bilgi verdikten sonra, Kırgızlar ve Kırgız tarihi, Kırgızca ve Kırgız edebiyatı hakkında genel bilgiler vermeye çalışılmıştır.

2. Bölümde, *çalışmanın teorik arkaplanı* ana başlığı yer almaktadır. Bu bölümde *fiilimsiler*, *isim-fiiller*, *Kırgızcada isim-fiiller*, *isim-fiillerde olgusallık*, *isim-fiillerde zaman*, *isim-fiillerde sözdizimsel işlevler* ve *isim-fiil cümlelerinde altasırallık* şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır. Bu bölümde fiilimsiler, isim-fiiller, Kırgızcada isim-fiiller, isim-fiillerde olgusallık, isim-fiillerde zaman, isim-fiillerde sözdizimsel işlevler ve isim-fiil cümlelerinde altasırallık hakkında genel bilgiler vermeye çalışılmıştır.

3. Bölümde, *Kırgızcada isim-fiil cümleleri* ana başlığı yer almaktadır. Tezin inceleme kısmını oluşturan bu bölümde *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-(I)ş*, *-GAn*, *-Ar/Or*, *-GAndIK* eklerinin her biri ayrı başlıkta ele alınmış ve bu eklerle oluşturulan isim-fiil cümlelerinin “olgusallık durumu, zamansal yorumları, üstlendikleri sözdizimsel

işlevler, gereklilik kipinin bir parçası ve yeterlik/olanak yapılarının bir bileşeni olarak kullanımları” alt başlıklar halinde detaylıca irdelendikten sonra, eşzamanlı bakış açısıyla bu yapıların Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

“Sonuç” bölümünde ise, Kırgızcadaki isim-fiil cümlelerinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları konusunda edinilen izlenimler ve saptamalar, kısa ve anlaşılır bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

KIRGIZLAR

1.1 KIRGIZ ADI

Kırgız adına ilk olarak MS 735'te dikilen Orhun Yazıtlarında rastlanılmaktadır. Kırgız adı, Göktürk yazılı metinlerinde *kırkız* (qurquz) biçiminde yazılmıştır. Kırgız kelimesi Grekçe "Herkis", Arap ve Fars dillerinde "Kırkız", "Hırhır" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Hudyakov 1991: 118). Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lügati't -Türk" adlı eserinde de Kırgızlardan bahsedilmektedir ve eserde "Kırgız" bir Türk boyunun adıdır denmektedir (Baytur 1992: 26). Kaşgarlı Mahmud'dan başka birçok bilim adamı da "Kırgız" adının kökeni hakkında bilgiler vermiştir. Tatar araştırmacı Hadi Atlası Kırgız adının ortaya çıkışını Oğuzlarla ilişkilendirmektedir (Dıykanbayeva 2010: 205-206).

Kırgız adının menşei konusunda değişik görüşler mevcuttur. Alman kökenli Rus bilim adamı Radloff'a göre "Kırgız" adı *kırk* ve *yüz* sayılarının birleşmesinden meydana gelmiştir (1925: 235-236). Rus bilim adamlarından Berezin "Kırgız" adının *kırk* sayısından türediğini öne sürmüştür (Acı 1993: 37). Malov "Kırgız" adının "girk (kırk)" kelimesiyle "z" çokluk ekinin birleşmesinden meydana geldiğini ve "kırk boydan oluşan Kırgız" anlamına geldiğini belirtmektedir (1951: 417). Gömeç, Kırgızların Oğuzlarla olan ilişkisine dikkat çekmiş, Kırgız adının "Kır Oğuz" yani Kır Oğuzları veya "Kırk Oğuz" kelimelerinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir. Gömeç, ayrıca Türklerde kabile adlarının sayı ile verilmesi geleneğine uygun olarak da Kırgız adının kırk sayısının çoğulu olabileceğini ifade etmektedir (2011: 5-6). Bazı bilim adamları "Kırgız" adının "kır" ve "kez" sözünden türediğini savunurlar. Bazı araştırmacılara göre ise "Kırgız" adı "kır gıs" kelimesinden gelmektedir ve "kıramazsın" anlamı taşımaktadır. Tatar tarihçisi Remzi'ye göre Kırgızlar, Oğuz Han'ın soyuna bağlı bir boydur. "Guz" adı Oğuz'un kısaltılmış şeklidir. "Kırgız" adı dağlarda gezen oğuz anlamına gelir (Saray 1993:

10). Kırgız adının menşei hakkında çeşitli rivayetler de mevcuttur. Bir rivayete göre; “Han’ın kızı kırk kız arkadaşı ile gezip dolaşmak için uzaklara gider. Bu sırada düşman saldırıya geçer, Han’ın ülkesini talan eder ve herkesi öldürür. Bu olaydan sadece kızıl bir köpek ve gezmeye giden kırk kız sağ kurtulur. Bu kırk kızdan türeyen boya da Kırgız adı verilir” (Dıykanbayeva 2010: 206). “Kırgız” adının kökeni ve anlamıyla ilgili çok değişik efsaneler de bulmak mümkündür.

1.2 KIRGIZLAR VE KIRGIZ TARİHİ

Bugünkü Kırgızistan, doğusunda Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan’ın yer aldığı Orta Asya’nın en küçük ülkelerinden biridir. Tahmini olarak Kırgızistan’da 6.019.500, Çin’de 186.708, Rusya’da 103.422, Tacikistan’da 60.715, Kazakistan’da 23.274 Kırgız yaşamaktadır (Ergasheva 2017: 3).

Kırgızlar, günümüzdeki Türk toplulukları içinde tarih bakımından en kadim olanlarındandır. Kırgızlar hakkında ilk bilgiler, eski Çin kaynaklarında yer almaktadır. Çin kaynaklarına göre ilk devletlerini M.Ö. III. asırda kurmuş olan Kırgızlar, Kırgız hanlığının yıkılmasından sonra Hun imparatorluğunun idaresinde yaşamışlardır. Hun imparatorluğunun güç kaybedip yıkılmasından sonra ise Kök Türklerin idaresi altında yaşamışlardır. VI. asrın sonlarında yeniden güçlenen Kırgızlar, Baykal Gölü ile Batı Türkistan arasında egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Ancak bir süre sonra II. Göktürk döneminde Göktürklerin himayesi altına girmişlerdir. II. Göktürk Devletinin güç kaybettiği dönemde yeni kurulan Uygur Hakanlığı’na bağlanan Kırgızlar, vergilerin çok yüksek olmasından rahatsız olup Uygurlarla mücadele etmişler ve bu mücadele sonucunda Uygurları yıkmışlardır.

Çin’in batıya doğru ilerleme politikasından Kırgızlar da etkilenmişlerdir. Kurdukları devletleri Çinliler tarafından yıkılan Kırgızlar, bugünkü Kırgızistan’ın bulunduğu bölgeye çekilmişlerdir. Cengiz Han 1219 yılında Kırgızları kendi egemenliği altına almış ve 1227 yılında Çağatay Hanlığı’na bağlamıştır. Kırgızlar daha sonra 1455 yılında Deşti Kıpçak’ta bir Özbek devleti kuran Ebul-Hayr Han’a bağlanmışlardır.

Ebul-Hayr Han, Kırgızları Moğol istilasından koruyamacınca Kırgızların büyük bir kısmı Kazakistan'a göç etmişlerdir (Cirtautas 1993: 11).

Birlikte yaşamaya başlayan Kırgızlar ile Kazaklar, doğudan Moğolların, kuzeyden ise Rusların tehdidine maruz kalmaya başladılar. Rus ve Moğol saldırıları sonucu ağır darbe alan Kazaklar, ülkelerinin tamamını Ruslara vermek zorunda kaldılar. Ruslar bu saldırıda Kırgızistan'ın kuzey-batı bölgelerini de ele geçirmişlerdir. Kırgızlar 1700 yılında Fergana bölgesinde kurulan Hokand devletine bağlandılar. Kırgızlar Hokand hanlığının içindeki en kalabalık grubu oluşturmuştur. Bu sebepten ötürü Kırgızlar, Hohand Hanlığında hem askeri hem de idari yapıda söz sahibi olmuşlardır (Ceritoğlu 1998: 4-9). Kırgızların idaresindeki Hokand devletinin Türkistan'da gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan Çin Devleti, 1757 yılında Hokand devletine saldırı düzenlemiş ve mağlup etmiştir. XIX asırda Hokand Hanlığı'nın yeniden güçlenmesi Buhara Hanlığı'nı rahatsız etmiş ve çekişmeler başlamıştır. Türk hanlıkları arasındaki bu çekişmelerden faydalanan Ruslar, bu bölgeleri kolaylıkla ele geçirmiştir. Kırgızlar XIX yüzyılın ortalarından itibaren Rusların hâkimiyetine girmeye başlamışlar ve XIX yüzyılın sonuna kadar tamamen Rusların hâkimiyetine girmişlerdir. 1876 yılında Ruslarla işbirliği yapan Hokand hanına karşı Kırgız ve Özbekler ayaklanırlar. Bu ayaklanma Ruslar tarafında çok ağır bir şekilde bastırılır ve 1876 yılında Hokand Hanlığı tamamen yok edilir. 1898 yılında Andican bölgesinde büyük bir ayaklanma çıkar ve bu ayaklanma Rusları bayağı bir uğraştırır. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra çok sayıda kişi idam edilir. Ruslara karşı bir başka büyük ayaklanma da 1916 yılında olmuştur. Bu ayaklanmada Kırgızlar Ruslara karşı başarılı olamamışlar ve ayaklanma sonucunda çok sayıda insan şehit olmuştur. Çok sayıda Kırgız ise Çin'e kaçmıştır (Alimova 2011: 7). 1918 yılında Türkistan'da "Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adı altında birlik kurulmuştur. 1924 yılında Kara Kırgız Özerk Bölgesi olarak kurulan devlet, 1925'te Kırgız Özerk Bölgesi, 1926'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1936'da ise Kırgız Sosyet Sosyalist Cumhuriyeti haline getirilmiş ve SSCB'nin bir üyesi olmuştur. Kırgızlar 15 Aralık 1990'da hâkimiyetlerini 31 Ağustos 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Saray 2002: 442-444).

1.3 KIRGIZCA

Kırgızca, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Kırgızca, modern Türk dilleri içinde Kuzeybatı Türkçesi grubunda Kazak, Karaçay, Balkar, Kumuk, Karakalpak gibi dillerle birlikte yer alır. Kırgızca, Kırgızistan sınırları dışında Doğu Türkistan (Çin Halk Cumhuriyeti), Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Afganistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin Van bölgesinde yaşayan Kırgızlar tarafından konuşulur (Kasapoğlu Çengel 2012: 484). Kırgızca, Türk dilinin tarihi, coğrafi ve dil özellikleri dikkate alınarak çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Türk dilinin tasnifi konusunda ilk uğraşan isim Kaşgarlı Mahmud'dur. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserinde Türkçeyi doğu ve batı olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Kırgızca, bu tasnifte Peçenek, Kıpçak ve Bulgar dillerinin de yer aldığı batı grubuna dâhil edilmiştir (Ceritoğlu 1998: 49). Radloff'un tasnifinde Kırgızca, Kazak, Karakalpak ve Başkurtça ile birlikte "Batı" grubunda yer almıştır. Ramstedt de tasnifinde Kırgızca'yı "Batı" grubuna dâhil etmiştir. R. R. Arat, Kırgızcaya *tav* grubunda yer vermiştir. Benzing ile Menges, Kırgızca'yı *Aral-Hazar* grubunda Kıpçak grubunun üyeleri olan Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçeleriyle birlikte değerlendirmiştir. Samoyloviç, Kırgızca'yı "taw" grubu (Kuzeybatı, Kıpçak)" ismini verdiği gruba dâhil ederek, Altay, Teleüt, Kumandı, Kumuk, Karaçay, Balkar, Başkurt, Baraba, Nogay, Kazak, Tobol dilleri ile birlikte değerlendirmiştir. Tekin tarafından yapılan tasnife göre ise Kırgızca, "tawlı (Kıpçak)" grubundan farklı olarak "tölü" grubunda yer almıştır (Tekin 1989: 141-168). Bazı sınıflandırmalara göre ise Kırgızca, Altayca gibi Sibirya Türk dilleriyle olan yakınlığı sebebiyle aynı grupta değerlendirilmektedir (Ercilasun 2007: 603).

Kırgızcanın yazı dili, her ne kadar Kırgız ağızlarının ortak ses ve söz varlığı dikkate alınarak oluşturulmuşsa da, Kuzey Kırgızcanın ağırlığı daha fazladır. Kırgızca, tarihi gelişim olarak:

1. Eski Kırgızca (En eski çağlardan VIII-IX. yüzyıla kadar)
2. Orta Kırgızca (X-XV. yüzyıla kadar)

3. Yeni Kırgızca (XV. yüzyıldan günümüze kadar) olmak üzere üç ana döneme ayrılmaktadır (Yunusaliyev 1971: 56).

Kırgızca, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde resmî dil olarak konuşulmaktadır, fakat Çarlık ve Sovyet dönemlerinde zorunlu olan Rusça halen etkisini devam ettirmektedir. Bu sebeple 2000 yılında devletin ikinci resmî dili olarak Rusça kabul edilmiştir. 2004 yılında alınan kararla birlikte tüm resmî yazışmalarda Kırgızca ve Rusça kullanılabilir olmuş ve resmî kurumlarda çalışan herkesin Kırgızca bilmesi zorunlu hale gelmiştir (Buran 2005: 31-32). Kırgızlar, 1924 yılında Arap menşeli alfabeyi kullanmaya başlamış. Bu alfabeyi dört yıl kullandıktan sonra, 1928 yılında Kırgızcanın seslerini tam olarak yansıtmadığı gerekçe gösterilerek kaldırılmış ve Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra 1941 yılında Kırgız dilinin ses özelliklerine daha uygun olan Kiril alfabesine geçilmiştir (Kirchner 1998: 344).

1.4 KIRGIZ EDEBİYATI

XX. yüzyıla kadar yazılı bir Kırgız edebiyatı yoktur. Fakat nesilden nesile aktarılan ve günümüze kadar ulaşan zengin bir sözlü edebiyatı vardır. Kırgız edebiyatı denildiğinde Türkiye ve dünyada ilk akla gelen eser hiç şüphesiz Manas Destanı'dır. Manas Destanı, 1856 yılında Çokan Velihanov tarafından keşfedilmiş, Batı dünyasına tanıtılmış ve 1922-1926 yılları arasında yazıya geçirilmiştir. Manas Destanı dünyanın en uzun destanı olma özelliğine sahiptir. Manas Destanı toplam beş yüz bin beyitten oluşan bir destan olmasının yanı sıra, Kırgız Türklerinin tarihi, örf ve adetleri, gelenek-görenekleri, hayat tarzları hakkında bilgiler vermektedir. Manas Destanı'nı bilip anlatan kişilere önceleri *comokçu* denilirken Sovyet döneminden itibaren *Manasçı* denilmeye başlanmıştır. Kırgızların en önemli destanlarından bazıları ise şunlardır; *Kurmanbek*, *Er Tabıldı*, *Kedeykan ve Olcobay* ve *Kişimcan*. Yazılı Kırgız edebiyatı XX. yüzyıldan itibaren çok büyük bir gelişim sağlamış ve Kırgız dilinde birçok eser ortaya çıkmıştır. Kırgız dilinde yazılan ilk eser 1911'de yayınlanan Moldo Kılıç Şamırkanuulu'nun *Zilzala* adlı ırlar kitabıdır. 1924 yılında Kırgız dilinde yayınlanan ilk gazete olan *Erkin Too* (Özgür Dağ), edebi eserlere genişçe yer vermiştir. Böylece kültür ve sanat alanlarında çok büyük

gelişmeler olmuş, yazı dili hızlı bir gelişme göstermiştir (Söylemez 2013: 122-123). Kırgız Edebiyatının bu dönemde ivme kazanmasında bazı etkenler çok büyük rol oynamıştır.

1917 Ekim devriminden sonra alınan kararlar okullaşmaya önem verilmiş ve halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde Tatarca ve Kazakça yazılan eserler Kırgızistan'da da yayınlanmış ve dil ve kültür yakınlığından dolayı Kırgızlar tarafından kolay bir şekilde benimsenmiştir. Ayrıca, bu dönemde Rus Edebiyatı ile olan ciddi etkileşim yazılı Kırgız Edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1920-1930'lu yıllarda Sovyet rejimi Kırgız edebiyatına yön vermiştir. Yazarlar bu dönemde Sovyet rejimine uygun eserler üretmişlerdir. Bu dönemde işlenen temalar; halkların kardeşliği, toplum yararı, feodal bağlardan kurtuluş bunlardan bazılarıdır. Bu dönemde öne çıkan Kırgız yazarlar, *Toktogul Satılganov*, *Togolok Moldo (Bayımbet Abdrahmanov)*, *Kasım Tınıstanov*, *Aalı Tokombaev*, *Coomart Bökönbaev* ve *Kubaniçbek Malikov*'dur. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ise hürriyet, Sovyet topraklarının korunması, fedakârlık, kahramanlık ve savaş konuları gibi temalar ön plana çıkmıştır. Bu dönemde öne çıkan yazarlardan bazıları ise, *Süyünbay Eraliev*, *Kurmancan Datka*, *Alıkul Osmanov*, *Sıdık Karaçev* ve dünyaca ünlü Kırgız yazar *Cengiz Aytmatov*'dur (Bolat 2014: 1-3). Aytmatov, Rusçayı çok iyi derecede bilmesinden dolayı eserlerini bu dilde yazmıştır. Sovyet öncesi ve sonrasında en çok okunan yazarlardan birisi olmuştur. Aytmatov'un eserleri birçok yabancı dile çevrilmiştir. Dünyaca ünlü yazarın yayınlanmış onlarca eseri bulunmaktadır.

2. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN TEORİK ARKAPLANI

2.1 FİİLİMSİLER

Fiilden oluşturulan ve bazı fiisel özellikleri devam ettiren kelimelere fiilimsiler denir (Leontiç 2017: 70). Fiilimsiler, fiil kök ya da gövdesine getirilen a) isim-fiil: *-mA*, *-mAk*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK*, b) sıfat-fiil: *-(y)An*, *-AsI*, *-mXş*, *-DXK*, *-(y)AcAk*, c) zarf-fiil: *-mAdAn*, *-mAksIzIn*, *-(y)A*, *-(y)X*, *-(y)Xp* ve *-(y)ArAk* gibi belli ekler ile oluşturulurlar. Fiilimsi ekleri, fiilin esas anlamını etkilemez. Fiilin temel anlamını değiştiren yeni bir kavram türetmezler. Bu bakımdan fiilden isim yapan eklerden ayrılırlar. Fiilimsiler, bir hareket anlamı taşıdıkları halde kip, zaman ve şahıs ekleri almazlar, yani çekimsizdirler. Fiilimsiler, bir oluş, bir kılış, bir durum bildirirler ve bunların olumsuz şekilleri de yapılabilir. Fiilimsilerin bazıları zaman bildiren ekler de alırlar, bu yönüyle fiil özelliği taşırlar. Bunlar isim, sıfat, zarf işlevi üstlenmiş fiil biçimleridir. Bunlardan isim-fiiller, isim gibi kullanıldıkları için, isimlerin aldığı iyelik ve hal eklerini alabilirler. Kendilerini tamamlayan unsurlarla beraber kelime grubu oluştururlar. Bu fiilimsiler cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf işlevi görebilirler. Fiil çekimine girmedikleri için yüklem olarak kullanılamazlar. Ancak bir ekfiil yardımıyla cümlede yüklem olarak kullanılabilirler (Eckmann 1966: 133). Fiilimsilerin tüm bu morfolojik özelliklerinin yanı sıra sentaktik özellikleri de vardır. Yani bunlar üst/temel cümleyi anlam yönünden tamamlayan yancümle işlevini de üstlenebilmektedirler (Zengin 2017: 155).

Fiilimsiler için gramer kitaplarında farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kategoriye Gencan, *eylemsiler* (1979: 379); Korkmaz, *çekimsiz fiiller* (2009: 463); Demir, *eylemsi* (2004: 455); Hengirmen, *eylemsi* (2002: 248); Karaağaç, *eylemsi* (2013: 449); Yılmaz, *eylemlik* (2009: 52) olarak adlandırmıştır.

Fiilimsiler; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Fiilimsilerin üçe ayrıldığı konusunda görüş birliği olsa da adlandırmada farklı terimler kullanılmıştır:

1. isim-fiil, adfiil, adeylem, mastar, infinitiv.

2. sıfat-fiil, ortaç, partisip.

3. zarf-fiil, ulaç, bağfiil, gerundium.

Fiilimsi kavramıyla ilgili olarak gramerciler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Buna bağlı olarak gramer çalışmalarında fiilimsiler için yapılan tanımlar kimi noktalarda farklılıklar gösterebilmektedir. Fiilimsileri, Eker, “Söz ya da cümle içinde eylem adı olmaları sebebiyle ad, adı niteledikleri için sıfat, iki cümleyi bağlama fonksiyonuna sahip oldukları için bağlaç ve yüklem görevinde bulunabilen sözcük ya da sözcük öbeklerine fiilimsi denir.” (2003: 303), Erckmann-Akerson, “Fiilleri belli eklerle adlaştıran ya da belirtece çevirebilen aynı zamanda fiil vazifesi de görebilen eklere fiilimsi ekleri denir. Fiilimsiler ad-fiil, ortaç (sıfat-fiil) ve ulaç şeklinde üçe ayrılır.” (2008: 149), Korkmaz, “Fiilimsiler, bazı özelliklerinden dolayı fiile benzer; fakat ad, sıfat, zarf görevinde kullanılırlar. Çekimsiz fiiller (fiilimsiler), bir durum, bir kılış, bir oluş bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği, zaman gösteren ekler de alabildikleri için bu yönleriyle fiil özelliği taşırlar. Fakat çekime girmedikleri için de aynı zamanda isim sınıfına girerler. Ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi üstlenmiş olan fiil şekilleridir.” (2003: 863), Banguoğlu, “Fiilin isimleşmiş şekilleri olarak kabul edilen yatık fiiller, fiil kişi eki almazlar ve sadece tamamlanmamış bir yargıda yüklem olabilirler. Bitmemiş fiil adını da buradan alır.” (1986: 419) şeklinde tanımlamıştır.

Fiilimsilerin çeşitleri ve özelliklerine kısaca değinecek olursak:

İsim-fiiller, fiillerin veya fiillerin işaret ettiği oluşun adını yaparlar. Her fiile eklenebilir, (-mAk eki hariç) isimlerin aldığı her eki alabilirler. İsim tamlamaları

içinde yer alabilirler; cümle içinde özne, nesne, tümleç gibi değişik sözdizimsel işlevlerde kullanılabilirler (Yılmaz 2017: 162-165).

Sıfat-fiiller, kalıcı isimler, yani leksikalleşmiş ögeler türetebilirler ve isimleşmiş biçimiyle öznenin, nesnenin ya da tümlecin niteliğini bildirirler. Fiilleri sıfatlaştırarak sıfat tamlamaları içinde niteleyici pozisyonunda kullanılmalarını sağlarlar. Tıpkı isimler gibi durum ekleri alabilirler (Yılmaz 2017: 166-167).

Zarf-fiiller, tıpkı isim-fiil ve sıfat-fiiller gibi sözdizimi içinde bağımlı cümleler kurma işlevine sahiptirler. Cümlede zarf tümleci işlevindedirler. Zarf yancümlesinin yüklemi ve ek-fiil yardımıyla temel cümlenin yüklemi işlevinde kullanılabilirler. Fiilleri ve bu fiillere bağlı cümle öğelerini başka fiillere bağlayarak zaman, koşul, tarz, neden-sonuç gibi çeşitli anlamlar bildirirler (Yılmaz 2017: 169).

Bize göre de fiilimsiler, fiil kök ya da gövdelerine çeşitli ekler getirilerek oluşturulan, iş, oluş, hareket, durum bildiren; isim, sıfat, zarf, bağlaç olarak işlev gören, yancümle kurabilen ve bağlaçların yerine geçebilen dil bilgisel unsurlardır.

Fiilimsilerin görev ve anlam bakımından isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üçe ayrıldığından yukarıda bahsetmiştik. Ancak bu çalışmanın esas konusunu isim-fiiller oluşturduğu için sıfat-fiil ve zarf-fiiller çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

2.2 İSİM-FİİLLER

Fiil kök veya gövdesine getirilen isim-fiil ekinin fonksiyonu sayesinde isim özelliğine sahip olan, köken itibarıyla fiil özelliğini koruyan gramer unsuruna isim-fiil denir. İsim-fiiller, eylemin belirttiği oluşu, durumu ve kılışı zamana bağlı olmaksızın gösteren kelimelerdir (Underhill 1985: 307). Fiiller gibi zamanla ilgileri olmadıkları için isim özelliği gösterirler. İsim-fiiller bütün fiillere eklenebilir, isimlerin aldığı her eki alabilirler. Türkiye Türkçesindeki isim-fiil ekleri; *-mA*, *-mAk*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAk*'tır. Bunlardan en işlek ve verimli olanları ise; *-mA*, *mAk*, *-(y)Xş* ekleridir. Türkiye Türkçesi isim-fiil ekleri ve bu eklerle meydana getirilen isim-fiil yapıları açısından oldukça zengin

bir dildir (Yılmaz 2017: 162). İsim-fiiller, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden bu yana kullanılagelen, sentaktik olarak bir üst yapıya bağlı olan ve farklı işlevlerde kullanılan yapılardır. Belli morfolojik birimler yardımıyla (isim-fiil ekleri) oluşturulan bu yapılar, bağlı oldukları üst cümlelerde farklı işlevlerde kullanılmaktadır. Johanson'a göre isim-fiiller, değişik sözdizimsel işlevlerde kullanılabilirler. Bu sözdizimsel işlevler özne, nesne ve dolaylı tümleç olabilir (Johanson 2013: 75).

Fiilimsi teriminde olduğu gibi isim-fiil için de gramer çalışmalarında değişik adlandırmaların olduğu görülmektedir. Bu kategori için, Korkmaz, *ad fiiller* (2009: 864), Karaağaç, *eylem adı* (2013: 454), Ergin, *fiil isimleri* (2013: 185), Karahan, *isim fiil* (2014: 55), Gencan, *ad eylemler* (1979: 379), Banguoğlu, *ad fiiller* (1986: 420), Demir & Yılmaz, *isim fiil* (2012: 242), Eraslan, *fiil ismi* (1980: 68) terimini kullanmaktadır.

Gramer çalışmalarında isim-fiillerle ilgili çeşitli tanımların yapıldığı görülmektedir. İsim-fiilleri, Eckmann, "İsim-fiil (verbal noun) fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şekilleridir. İsimler gibi çokluk, iyelik ve çekim ekleri ile çekim edatları alır; cümlede özne, nesne, vasıflayıcı, tümleç ve yüklem ismi işini görür. Yine fiille olan ilgisini de kaybetmemiştir: olumlu ve olumsuz şekli olabilir, baş fiilin zamanına nispetle zaman bildirir, özne, nesne ve tümleç alır" (1988: 51-60), Erkman-Akerson, "Ada dönüşen fiillere ad-fiil denir. Ad-fiillerle yancümle kurulur. Fiilin adlaşmasını sağlayan isim-fiil ekleri *-mEk*, *-mE*, *-İş*, *-EcEğİ* şeklindedir." (2008: 173), Tekin, "İsim-fiiller, tıpkı isimler gibi muamele gören fiil şekilleridir. Bir hareketin meydana gelişini gösterdiklerinde "hareket isimleri", faili gösterdiklerinde ise "eyleyici isimleri" adı verilir. Ayrıca tamamlanmamış cümlelerde yüklem işlevi de görürler" (1968: 174-175), Banguoğlu, "Ad-fiil, fiilin ad şeklidir, yani bir kılış, oluş veya durumun adıdır. Türkçede *-mek*, *-me*, *-iş* ekleri ile yapılan üç türlü ad-fiil bulunur." (1986: 420), Korkmaz, "Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları şahsa ve zaman bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler." (2003: 864), Göksel & Kerslake, "isim-fiiller, bağlı oldukları temel cümleler içinde özne, nesne gibi sözdizimsel işlevler üstlenen alt cümleciklerdir" (2005: 351), Eker, "İsim-fiiller, eylemlerin herhangi bir zaman ya da kişiye bağlı olmayan şekillerdir. Eylem adları *-ma*, *-ış*, *-mak* ekleri ile yapılır." (2010: 345), Topaloğlu, "Fiilin şahsa ve zamana bağlı olmayan, sadece kılış veya oluş bildiren isim şeklidir." (1989: 72), Ediskun, "İsim-fiiller

bir eylem adı oldukları için isim, diğer taraftan özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir. İsim-fiillere mastar da denir.” (1988: 247) şeklinde tanımlamıştır.

İsim-fiillerin görev ve özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. İsim-fiiller oluş veya kılışın adını gösterirler.
2. Olumsuzluk eki alabilirler.
3. İsim-fiiller, hal eklerini, iyelik eklerini, çokluk eklerini alabilirler ve çekim edatlarıyla kullanılabilirler.
4. İsim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan görevinde bulunabilirler. Sadece *-mAk*'lı isim-fiiller, belirtili isim tamlamalarında tamlanan olamazlar: *oynamaktan, gelmekte, gelmeyi, gülüşe, inanışlar, dönüşünüz* vb.
5. Bazı isim-fiiller tamamen adlaşarak nesne, eşya, yemek adları (dolma, çakmak, dikiş vb.) gibi kalıcı isimler, yani leksikalleşmiş ögeler yaparlar.
6. Temel cümlede özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf ve ekfiil yardımıyla yüklem gibi sözdizimsel işlevler üstlenebilirler.
7. İsim-fiiller cümlede farklı eklerle beraber zarf-fiil görevini de yüklenirler. İsim-fiillerin bazıları nihai fiil, bazıları ise bulunma ve eşitlik hâli ile zarf-fiil olarak kullanılmaktadırlar (Eraslan 1993:233). Örneğin: *Ara vermeksizin bana baktı* cümlesinde *-mAk* eki *-sIzIn* ile birlikte isim-fiil cümlesini zarf-fiile dönüştürür.

Aydemir ise, *Tuvacada Ad İşlevli Yan Cümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri* (2017) adlı çalışmasında, isim-fiil cümlelerinin yapıları ve karakteristik özellikleri konusunda şunları söylemektedir:

1. Morfemlerce kurulan isim-fiil cümlelerinin yapısal ve morfolojik özelliklerinin yanı sıra, üstlendikleri değişik sözdizimsel, semantik, görünüşsel-zamansal işlevleri de vardır.

2. İsim-fiil cümleleri, sözdizimsel yapıları bakımından iki ana grupta toplanabilir: Bitimli isim-fiil cümleleri ve bitimsiz isim-fiil cümleleri.
3. Sıfat işlevli yancümlelerin bir türü olan *başsız ilgi cümleleri* isim-fiil cümleleri kapsamında değerlendirilmez.
4. İsim-fiil cümleleri sözdizimsel olarak üst cümle yüklemine ilkeyleyenini (özne), ikinci eyleyenini (doğrudan nesne) ya da üçüncü eyleyenini (dolaylı nesne) oluşturur, yani üst cümlenin bir tümleyicisi olarak işlev görürler.
5. İsim-fiil cümleleri belli bir yüklem (çekimli fiil) olmadan da kurulabilmektedir (2017: 185-203).

İsim-fiiller üzerine yapılan çalışmalara bakacak olursak; Eraslan'ın *Eski Türkçede İsim-Fiiller* adlı çalışması, isim-fiiller ile ilgili araştırmaların en başında gelmektedir. Eraslan eserinde "Eski Türkçe" döneminin dil özelliklerinden yola çıkarak isim-fiilleri kapsamlı bir çalışmayla ele almıştır. Buna ilaveten Eckmann'ın *Çağataycada İsim-fiiller*, Tekin'in *Eski Türkçedeki (-dOk) isim-fiil eki üzerine*, Bayraktar'ın *Türkçede Fiilimsiler*, Korkmaz'ın *-ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine* gibi çalışmaları sayabiliriz. Ayrıca Aydemir'in (2017) *Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri* adlı çalışması da son dönemde isim-fiiller üzerine yapılmış önemli bir sentaktik çalışmadır.

2.3 KIRGIZCADA İSİM-FİİLLER

Kırgızcada isim-fiil cümleleri *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-(I)ş*, *-GAn*, *-Ar/-Or*, *-GAndIK* gibi ekler yardımıyla oluşturulur. Kırgızca gramer kitaplarında ve dilbilim sözlüklerinde isim-fiil karşılığı olarak *kıymıl atooç* terimi kullanılmaktadır. Bu terim, genelde Rusça *infinitivnix suffiksov*'un karşılığı olarak verilmektedir. Müstakil isim-fiil ekleri dışında sıfat-fiil eklerinin büyük bir kısmı da bazı durumlarda isim-fiil görevini üstlenebilirler. Kırgızcada isim-fiil ekleri ile oluşturulan yapılar, bağlı oldukları üst/temel cümle içinde

özne, nesne, tümleç vs. gibi sözdizimsel işlevlerin yanı sıra zamansal, görünüşsel ve kipsel işlevler de üstlenebilirler.

Kırgızcada isim-fiiller üzerine yapılmış çok fazla dilbilimsel çalışma yoktur. Burada öncelikle Turgunbayev'in *Kırgız Türkçesinde İsim-Fiil Ekleri* (2016) adlı çalışmasından bahsetmemiz gerekir. Bu çalışma, Kırgızcada isim-fiilleri ağırlıklı olarak morfolojik temelde ele alan araştırmadır. Kırgızca gramer çalışmalarında isim-fiiller için şu tanımlamalar yapılmıştır: “Hareketin adını, iş sürecini bildiren, hal eki ve iyelik eklerini alabilen, genellikle özne veya tümleç görevinde olan, özellikle ekler vasıtasıyla yapılan fiil şekillerine *kıymıl atooçtor* (isim-fiiller) denir” (Davletov vd. 1982: 190); “-ş, -uu ve -mak eklerinin oluşturduğu isim-fiiller, nesneleştirilmiş fiillerdir. Bu eklerden -mak eki diğer dillerden alınmış ve kullanımı sınırlıdır.; -ş ve -uu isim-fiil ekleri anlam bakımından aynıdır, fakat -uu eki Kırgızca için temel şekildir, -ş eki ise diğer dillerden alınmış ve daha az kullanılan bir şekildir” (Batmanov 1936: 26); “Eylemin, durumun veya eylem sürecinin adını bildiren fiil şekillerine isim-fiil denir. İsim-fiiller bir eylemin, durumun veya sürecin ismi oldukları için kalıcı olarak adlaşmaları kolaydır ve bu nedenle bu tarz isimlerin sayısı Kırgızcada çok fazladır; *cazuu* ‘yazım’, *çıgış* ‘doğu’, *batış* ‘batı’, *oyloo* ‘zihin-düşünme’ vd.” (Abduvaliyev-Sadıkov 1997: 244); “İsim-fiiller kendi içinde isim ve fiil özellikleri bulduran özel fiil şekilleridir” (Abduldayev-Zaharova 1987: 310); Abduvaliyev, isim-fiilleri: “hareketin, durumun veya hareketin akışının (sürecinin) adını bildiren fiil şekilleridir. Kırgızcada isim-fiiller, fiil köküne -oo, (-öö), -uu (-üü), -ış (-iş, -uş, -üş), -mak (-mek, -mok, -mök), -may (-mey, -moy, -möy) eklerinin gelmesiyle oluşur” şeklinde açıklamıştır (2008: 309). Cumakunova'nın tespitine göre, yaşlıların konuşmalarında, halk anlatılarında ve atasözlerinde isim-fiiller çoğunlukla -ma, -may, -ış, -gan, -gı ekleri ile yapılmaktadır (2009: 121). Toyçubekova ise, *Kırgız Tilinin Cazma Grammatikası: Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı kitabında isim-fiilleri şu şekilde tanımlamıştır: “İsim-fiiller, isim ve fiil kategorisinin arasındaki özel şekillerdir. Fakat isimden ziyade fiile ait özellikler daha ağır basmaktadır, bu nedenle fiil kategorisinde ele alınır. İsim-fiiller -oo/-öö, -uu/-üü, -mak/-mek, -ış/-iş ekleri ile yapılmaktadır. Söz konusu ekler fiil kök ve gövdelerine eklenir ve oluş, kılış, hareketin ismini belirtir.” (2015: 367).

Toyçubekova isim-fiillerin morfolojik ve semantik özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. İsim-fiillerde fiile özgü oluş ve kılış anlamı korunur: *bar-uu* “varmak”, *kel-iş* “kelmek” vd.
2. Fiiller gibi tamlayan görevi yapar: *kitepti okuu* “kitabı okumak”, *toogo çığış* “dağa çıkmak” vd.
3. İsim-fiiller olumsuz şekilde de kullanılırlar: *barboo* “varmamak”, *kelböö* “gelmemek” vb. (2015: 368).

2.4 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE OLGUSALLIK

İsim-fiil cümlelerinin incelenmesinde ve semantik özelliklerinin ortaya çıkarılmasında önem arz eden bir başka konu da, bu tarz cümlelerin olgusal olup olmamalarıdır (Aydemir: 2017: 193). Olgusallık, bir olayın ya da olgunun olgusal, yani gerçekleşmiş olma durumudur. Bir başka ifade ile olgusallık, bir olay/iş/durumun gerçekleşmiş olduğunu bildiren birim ya da yapıdır (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 196). Kornfilt’e göre olgusal olan cümleler bir gerçeği yansıtırken, olgusal olmayan cümleler ise bir eylemi ya da olayı bildirirler (1996: 197). Johanson’a göre olgusal olan ve olmayan isim-fiil cümleleri arasında genelde bir fark vardır (Johanson 1998: 60).

Aşağıdaki isim-fiil cümle örneklerinde olgusallık ifade edilmektedir, yani gerçekleşmiş bir olayın/olgunun bildiriimi söz konusudur:

[Ayşe’nin arabaya bindiğini] gördük.’

[Ali’nin yemek yediğini] duyduk.’

[Ahmet’in sınıf birincisi olduğuna] çok sevindik.’

Aşağıdaki isim-fiil cümle örneklerinde ise olgusallık yoktur, yani gerçekleşmiş bir olayın/olgunun bildirimi söz konusu değildir:

'[Ali'nin siğarayı bırakacağına] inanmıyorum.'

'[Ahmet'in yarın bize geleceğini] biliyorum.'

'[Ayşe'nin sınıfta kalacağını] biliyoruz.'

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, olgusallık isim-fiil cümlelerinin semantik özelliklerinin belirlenmesinde çok önemli bir oynamaktadır. Bu çalışmamızda Kırgızcada isim-fiil ekleri ile oluşturulan cümlelerin olgusallık durumlarını kapsamlı bir şekilde ele alıp Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını vermeye çalışacağız.

2.5 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE ZAMAN

Zaman, eylemin gösterdiği olay/olgu/durumun gerçekleşme devresini dilbilgisel olarak tayin eden kategoridir (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 280). Olayların/durumların zaman çizgisinde yerleştirilmesinde, iki temel değer esas alınır. Bunlardan ilki, konuşma anı noktası (K noktası), ikincisi ise olayın/durumun gerçekleşme sürecinde zaman çizgisinde yerleştiği yeri gösteren belirleme noktasıdır (B noktası). Bu iki temel değer referans alınarak bir dildeki zaman sistemi betimlenmekte ve mutlak zaman olarak üç zaman diliminden (geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman) bahsedilmektedir (Aydemir 2011: 54). Buradaki konuşma anı noktası (K noktası), konuşmacının konuştuğu vakti ifade eden kavramdır (Johanson 1994: 250). Belirleme noktası (B noktası) ise, olayların gerçekleşmeleri itibarıyla zaman çizgisinde tayin edildikleri noktayı gösterir. Bir başka ifadeyle, bir olayın gerçekleşme zamanı olarak da gösterilebilir (Welke 2005: 7). Bu üç zaman dilimini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Geçmiş Zaman: Bu zaman ilişkisinde konuşma anı noktası referans olarak alınır ve bir olayın belirleme noktası, konuşma anı noktasından öncedir. Bir başka ifadeyle, bir olayın konuşma anı noktasından önceki bir noktada belirlenmesidir (Comrie 1985: 41).

2. Şimdiki Zaman: Bu zaman ilişkisinde bir olayın belirleme noktası ile konuşma anı noktası örtüşmektedir. Yani bir olayın belirleme noktası ile konuşma anı noktası eşzamanlıdır (Aydemir 2010: 18). Şimdiki zaman dilimi, kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır:

a) Odaksıl şimdiki zaman: Bu zaman ilişkisinde konuşma anı noktası referans alınır. Bir olayın gerçekleşme zamanının konuşma anı noktası ile örtüşmesidir, yani eşzamanlı olmasıdır. Bu zaman ilişkisinde odaklılık söz konusudur.

b) Genel şimdiki zaman: Bu zaman ilişkisinde konuşma anı noktası referans alınmaz, yani konuşma anında gerçekleşmekte olan bir olay anlatılmaz. Bu nedenden dolayı da bu zaman ilişkisinde odaklılık yoktur. Ancak yine de şimdiki zaman olarak değerlendirilir.

3. Gelecek Zaman: Bu zaman ilişkisinde konuşma anı noktası referans olarak alınır ve bir olayın belirleme noktası, konuşma anı noktasından sonradır. Diğer bir ifadeyle, bir olayın konuşma anı noktasından sonraki bir noktada belirlenmesidir (Comrie 1985: 43).

İsim-fiil cümleleri genelde zaman bildirmezler, isim-fiil yancümlelerin zamansal yorumu, genellikle temel cümlenin yüklemine bakılarak yapılır. İsim-fiiller genel olarak isim özelliği taşıdıkları için, oluşturdukları yancümleler de tıpkı isim gibi, her çeşit kip ve zamanla çekilmiş olan üst/temel cümleye bağlanabilirler (Göğüş 1969: 99). Aydemir, yancümle yüklemleştiricilerinin de, temel cümle yüklemleştiricilerinden bağımsız bir şekilde zamansal görevler yüklendiklerini belirtir (2010: 11). İsim-fiil yancümlelerin zamansal yorumunda, isim-fiil yancümlelerin yüklemdeki fiilin kılımlı değeri de etkili olabilmektedir. Yani isim-fiil yancümlesinin yüklemdeki fiilin bitiş sınırlı olup olmaması da bu tarz cümlelerin zamansal yorumunda önemli rol oynayabilmektedir (Aydemir 2017: 194). İşte biz bu çalışmamızda Kırgızcada isim-fiil ekleri ile oluşturulan yancümlelerin zamansal yorumlarını ayrıntılı bir şekilde ele alıp Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını vermeye çalışacağız.

2.6 İSİM-FİİL CÜMLELERİNİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ

İsim-fiiller, yancümle oluşturmanın dışında, ad işleyişinde olan gramer unsurlarıdır. Bu sebeple isim-fiiller ve bunların oluşturduğu yancümleler, cümlelerde adların yüklenebileceği tüm görevleri alabilirler (Aydın 2004: 41). Johanson'a göre isim-fiil yancümlelerinin yüklenebileceği sözdizimsel işlevler; özne, nesne ve dolaylı tümleç olabilir (2013: 75). Örneğin:

[Yazmak], soylu bir iştir (özne)

Öğretmen, çocuğa [susmasını] söyledi (nesne)

[Boş boş gezmekten] bıkmadın mı? (dolaylı tümleç)

Adlar ve ad olarak işlev gören tüm dilsel birimler, ekeylem yardımıyla ad cümlesi kurabilirler. İsim-fiil yancümlelerinin de ad değerinde olması hasebiyle, ekeylem yardımıyla ad cümlesi oluşturabilirler, yani temel cümlede yüklem görevini de üstlenebilirler (Aydın 2004: 44). Örneğin:

En güzel duygu [sevmektir] (yüklem)

İşte biz bu çalışmamızda Kırgızcada isim-fiil ekleri ile oluşturulan yancümlelerin sözdizimsel işlevlerini detaylıca ele alıp Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını vermeye çalışacağız.

2.7 İSİM-FİİL CÜMLELERİNDE ALTASIRALILIK

Sözdizimsel açıdan bağımlı bir yapının bir üst yapıya bağlanması, *altasıralılık* (subordination) esasına göre yapılmaktadır. Altasıralılık, bir cümle içinde eylemin yapısal açıdan bağımlı hale getirilip dizimlenmesidir (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 23). Dilbilimsel açıdan *altasıralama* (subordination) hiyerarşik olan bağlantı türünü bildirir (Blühdorn 59-61). Bu bakımdan altasıralama, bir cümle bağlantı türüdür ve bir cümleciğin bir üst cümleye hem sözdizimsel hem de içeriksel açıdan bağlanması

bildirir (Lehmann 1988: 182). Altasıralama, bitimli (finite) ve bitimsiz (non-finite) cümlelerin temel cümlelere bağlanışında a) *bitimli altasıralı cümleler* ve b) *bitimsiz altasıralı cümleler* şeklinde iki türde görülmektedir (Göksel & Kerslake 2005: 135-137).

Türkiye Türkçesinde altasıralılık iki şekilde görülür:

1. Bitimli altasıralı cümleler: Bitimli altasıralı cümlelerle kurulan tümleşmelerde, bitimli bir cümle diye alıntı edatı vasıtasıyla temel cümleye altasıralı olarak bağlanmaktadır (Aydemir 2017: 190). Örn: '[Buradan neyi aldın] diye sordum'.

2. Bitimsiz altasıralı cümleler: Bu cümlelerde ise, bitimsiz yapıların temel cümleye altasıralı olarak bağlanması söz konusudur. Burada söz konusu olan, filimsilere dayalı olarak oluşturulan cümle benzeri yapılarıdır ve bu yapılar birçok açıdan (zaman, görünüş, kişi vb.) temel cümleye bağlıdır (Aydemir 2017: 190-191). Örn: 'Biz [çalışmasını] biliriz'.

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Kırgızcada da isim-fiil cümlelerinin en belirgin sözdizimsel özelliği *altasıralı* (subordinated) olmaları, yani bir üst cümleye bağlı olarak sözdizimsel düzlemde yer almalarıdır. Biz bu çalışmamızda Kırgızcada *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-(I)ş*, *-GAn*, *-Ar/-Or*, *-GAndIK* gibi eklerce oluşturulan isimleştirmelere dayalı olarak kurulan *bitimsiz isim-fiil cümlelerinin* altasıralı olarak üst cümlelere bağlanma durumlarını irdeleyeceğiz.

Bu çalışma genel teorik çerçevesi itibarıyla Kornfilt 1997, Turan 2012, Karakoç 2002 ve Csato 2009 gibi çalışmaları temel almaktadır. Ancak bu tez çalışması, sentaktik bir betimlemeyi hedefleyen, spesifik ve dar anlamda Aydemir'in *Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri* (2017) adlı çalışmasındaki temel hipotezi köken almaktadır. Ayrıca bu çalışmanın teorik alt yapısını ve sistemini belirlemek üzere, Kırgızca ve Türkiye Türkçesi gramerini ele alan kitapların yanı sıra, Eraslan 1980, Tekin 1989, Korkmaz 2003, Bayraktar 2004, Toyçubekova 2015, Turgunbayev 2016 gibi araştırmacıların çalışmalarından da yararlanılacaktır.

3. BÖLÜM

KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kırgızcada kullanılan başlıca isim-fiil eklerini ve bu eklerle kurulan isim-fiil cümlelerini ele alacağız. Eklerin tarihi gelişimi, yapısı hakkında bilgi verdikten sonra, bu eklerle kurulan isim-fiil cümlelerinin yapısal sentaktik ve semantik özellikleri detaylıca ele alınacak ve isim-fiil eklerinin oluşturdukları kategoriler ayrıntılı olarak betimlenecektir. İsim-fiil eklerinin fonksiyon ve özelliklerini örnek cümleler üzerinden yola çıkarak açıklamaya çalışacağız.

Tespitlerimize göre Kırgızcada isim-fiil yancümesi oluşturma özelliği olan isim-fiil (*kıymıl atooç*) ekleri şunlardır: *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-(I)ş*, *-GAn*, *-Ar/-Or* ve *-GAndIK*'tır. İncelediğimiz her isim-fiil ekinin kendi içinde bütünlük oluşturması, verilen bilgi ve yapılan değerlendirmelerin bir arada bulunması ve karşılaştırılabilmesi için her bir eki ayrı başlıkta ele alacağız.

3.1 -UU/-OO EKİ

Ekin teşekkülü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Gabain, bu ekin ana kaynağı olarak Eski Türkçe döneminde somut ve soyut adlar üreten, eylem sonucunu bildiren isimleri türeten bir ek olarak gösterdiği *-ğ/-g* ekinden bahseder (2007: 51). Kasapoğlu Çengel'e göre ise, Eski Türkçedeki *-g/-y* ekinden gelişmiştir. Ünlüyle biten fiillere gelen *-g/-y* eki, Kıpçak Türkçesi döneminde */v/* şekline dönüşürken, Kırgız edebi dilinde söz konusu ekin erimesi sonucu uzunluk ortaya çıkmıştır. Bugünkü Kıpçak dillerinin bir bölümünde ünlüyle biten fiillere ek */-w/* biçiminde eklenirken, Kırgızcada ise */w/* sesi eriyerek uzun ünlüye (*-UU/-OO*) dönüşmektedir: *taştow> taştoo* "atmak", *baştow> baştoo* "başlamak", *közdöw> közdöö* "gözlemek" vb. (2005: 147-148).

Bu ek, Kırgızcadaki fiil kök veya tabanlarına /a/, /e/, /o/, /ö/ geniş ünlülelerinden sonra -oo/öö; ünsüz ve dar ünlülelerden sonra -uu/-üü şeklinde eklenir (Kasaoğlu Çengel 2017: 146). Fiillere gelip kalıplaşarak: *kıynoo* “eziyet”, *oynoo* “şımarık”, *süyüü* “sevgi, aşk”, *tıyuu* “yasak, haram” leksikalleşmiş öğeler türetir. Kırgızcadaki diğer isim-fiil eklerinden farklı olarak hem olumlu hem de olumsuz fiillere gelebilmektedir. -UU/-OO ekinin olumsuz biçimi iki şekilde yapılmaktadır:

1. -ba <ma eki ile: *oylo-ba+oo>oyloboo* “düşünmemek”, *tuyundurba+oo>tuyundurboo+go* “bildirmemeye” vb.

(1) *İçki sırtın, tee keleşek ümütün alardın eç birine [tuyundurboogo] arakettenet.* (Stamov 1992: 59)

‘İç meselesini, geleceğe yönelik ümidini onların hiçbirine [bildirmemeye] çalışıyor.’

(2) *[Çeginböö] bizderge ep kelbes.* (Tokombaev 2010: 224)

‘[Geri çekilmemek] bize yakışmaz’

2. -UU/-OO isim-fiil ekini almış yapıyla *emes* veya *cok* sözcüklerinin bir araya gelmesiyle:

(3) *[Emi al cakka kayrılıp baruu cok].* (Kasimbekov 1990: 166)

‘Fakat o tarafa dönüp [gitmek yok].’

(4) *Alıs kettim, barmin, [ölüü emesmin].* (Osmonov 1964: 192)

‘Uzaklara gittim, yaşıyorum, [ölü değilim].’

Kırgızcada çok yaygın olarak kullanılan UU/-OO eki, esasında tüm Kıpçak Türk dillerinde bulunmakta ve isim-fiil işlevinde kullanılmaktadır (Tolkun 1999: 9). Bu ek, Kırgızcada da leksikalleşmiş öğeler türetmesinin yanı sıra, isim-fiilli yapıların kurulmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Kırgızcadaki -UU/-OO ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı -mA ve -mAk isim-fiil ekleridir:

(5) *Ecesin caykı es aluuga özü menen birge kölgö [baruuga] köndürüünü planday baştadı.* (Adılbek Uulu 2012: 14)

‘Ablasını yaz tatilinde kendisiyle birlikte göle [gelmeye] ikna etmeyi planlamaya başladı.’

(6) *Şabdan özü kan bolso da saltanat-döölöt menen [cürüünü] süyçü emes.* (Törökan Uulu 1995: 139)

‘Şabdan, han olmasına rağmen saltanatlı bir şekilde [gezmeyi] sevmezdi.’

(7) *Caş çağınan buzuku. [Aldoo] menen küünü ötkön.* (Sooronov 1991: 10)

‘Gençliğinden beri fesatçı. [Aldatmak] ile günü geçti.’

(8) *Al [kızaruu], al [kumsaruu] - çın süyüü.* (Osmonov 1964: 199)

‘O [kızarma], o [bozarma] - gerçek sevgi.’

(9) *Kuday bilbese, [aytuu] kıyın.* (Toktonaliev 2005: 100)

‘Allah bilir, [(bir şey) söylemek] zor.’

Kırgızcadaki *-UU/-OO* ekine işlev bakımından eş değer olan ek, *-(I)ş* ekidir. Örneğin, *baruu//barış* “görmek”, *körüü//körüş* “görmek”. Bu ekler arasında kesin çizgi çizmek zordur. Toyçubekova’ya göre *-UU/-OO* eki dinamik hareketi işaretlerken, *-(I)ş* eki durağan hareketi işaretlemektedir (2015:441). Söz konusu eklerin stilistik açıdan farklılıklar gösterdikleri söylenebilir. Örneğin, gereklilik kapsamında *-UU/-OO* eki daha çok resmiyette kullanılırken, *-(I)ş* eki konuşmada, formalite olmayan kullanımlarda tercih edilmektedir. Aşağıdaki cümle bir romandan alınmıştır ve cümledeki *es alış kerek* ifadesi yerine kolaylıkla *es aluu kerek* ifadesi kullanılabilir.

(10) *Bilbeym, menimçe caş kezde oşentip oynop [es alış] kerek da - dep celkesin kaktı Gülayım.* (Adılbek Uulu 2012: 61)

‘Bilmiyorum, bence gençlikte öyle gezip [eğlenmek] gerek - deyip omuzlarını silkti Gülayım.’

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi popüler ve bilimsel yayınlarda genellikle *-UU/-OO* eki tercih edilmektedir:

(11) *Madaniy cana psihologiyalık faktorlordu eske [aluu] kerek.* (Abdiev 2008: 26)

‘Kültürel ve psikolojik etkenleri dikkate [almak] gerek.’

Yukarıdaki cümlede *eske aluu kerek* ifadesi yerine *eske alış kerek* ifadesi kullanılabilir. Herhangi bir anlam kaybı da olmaz. Fakat böyle bir kullanım, bu tür metinlerin anlatım üslubuna pek uymaz.

Kırgızcada “lazım, gerek” anlamına gelen *tiyiş* kelimesi *-(I)ş* eki ile bir arada kullanılmaz. Yani *koldomuluşu tiyiş* şeklindeki bir kullanım kabul edilemez. *-(I)ş* eki sadece *kerek, zarıl, ılazım* kelimeleriyle birlikte kullanılabilir. Dolayısıyla bu gibi durumlarda *-UU/-OO* ve *-(I)ş* eklerinin birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmaması, birlikte kullanılan kelimelere göre değişmektedir.

Cümle bağlamına göre, belirtme ve yönelme hali eki almış *-UU/-OO* eki ile aynı ekleri almış *-GAn* eki birbirinin yerine kullanılabilir. Yani *-UU/-OO* isim-fiili + belirtme eki/yönelme eki yapısı yerine *-GAn* isim-fiili + belirtme eki/yönelme eki yapısı kullanılabilir ve anlam olarak da herhangi bir değişiklik olmaz. Bu durumu betimlemek adına aşağıdaki örneklerde; ilk önce *-UU/-OO* eki ile oluşturulmuş isim-fiilli yapılar gösterilip daha sonra aynı cümlelerin *-GAn* eki ile kullanımları gösterilmiştir:

(12) *Eger çıksa anday beldüü azamat,[danktanuuğa] men dayarmın kubattap.* (Balasagin 1993: 24)

‘Öyle şerefli bir yiğit çıkarsa, ona destek olup onu [tanıtmaya] hazırım.’

(13) *Eger çıksa anday beldüü azamat, [danktağanğa] men dayarmın kubattap.*

‘Öyle şerefli bir yiğit çıkarsa, ona destek olup onu [tanıtmaya] hazırım.’

(14) *[Tilüügü], [kıruugu] bilip kalğanbız.* (Elebaev 1936: 51)

‘[Dilmeyi], [kazımayı] öğrenmiştik.’

(15) *[Tilgendi], [kırğandı] bilip kalğanbız.*

‘[Dilmeyi], [kazımayı] öğrenmiştik.’

Kırgızcadaki -UU/-OO ile -mAk/-mOk eki anlamca yakın görünseler de birbirinin yerine kullanılabileceği durumlar çok azdır. Mesela aşağıdaki cümlede yer alan *kaaloo* kelimesi *kaalamak* şeklinde değiştirilirse Kırgızca için yanlış bir kullanım olur:

(16) *Menimçe sen maksatına cetesin, antkeni cakşı boluunu çın dilden [kaaloo], iygilitin açkıçı.* (Abdiev 2013: 307)

‘Bence sen hedefine ulaşacaksın, çünkü iyi olmayı gönülden [istemek], başarımın anahtarıdır.’

Kalıplaşmış ifadelerde (Atasözü, deyim vb.) kullanılmış olan -mAk/-mOk eki -UU/-OO ekinin yerine kullanıldığında herhangi bir anlam kaybı olmaz, fakat dilbilgisel olarak yanlış sayılır:

(17) *Baş [kesüü] bar, til [kesüü] cok.* (Atasözü)

‘Baş [kesmek] var, dil [kesmek] yok.’

(18) *Baş [kesmek] bar, til [kesmek] cok.*

‘Baş [kesmek] var, dil [kesmek] yok.’

(19) [Tuuluu] bar, [ölüü] bar. (Deyim)

‘[Doğmak] var, [ölmek] var.’

(20) [Tuulmak] bar, [ölmök] bar.

‘[Doğmak] var, [ölmek] var.’

-UU/-OO eki Kıpçak Türk dillerinin tamamında görülmekte ve isim-fiil eki olarak kullanılmaktadır. -UU/-OO ekinin Kıpçak Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 1. -UU/-OO İsim-Fiil Ekinin Kıpçak Türk Dillerindeki Karşılıkları

Kırg.	Kzk.	Kkp.	Nog.	Tat.	Bşk.	Kır. Tat.	Krç. Blk.	Kmk.
-UU/-OO	-(U)v	-w	-(U)v	-v	-(I)w/-(U)w	-(U)v	-v	-(I)w

3.1.1 -UU/-OO Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

Diğer birçok Kıpçak grubu Türk dilinde olduğu gibi, -UU/-OO eki Kırgızcada da isim-fiil cümlelerinin oluşturulmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Bu ekle oluşturulan isim-fiil cümleleri, bağlı oldukları üst/temel cümlede çeşitli sözdizimsel işlevler yüklenebilirler. Çalışmamızın bu bölümünde Kırgızcada -UU/-OO eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin olgusal durumlarını, zamansal yorumlarını, üst/temel cümlede üstlendikleri sözdizimsel işlevleri, gereklilik kipinin bir parçası ve yeterli/olanak yapılarının bir birleşeni olarak kullanımlarını detaylı bir şekilde ele alıp örnekler yardımıyla Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını göstereceğiz.

3.1.1.1 Olgusallık Durumu

Kırgızcada *-UU/-OO* eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, genelde olgusal değildir, yani bir olgu ifade etmezler. Bu tür cümlelerde henüz gerçekleşmemiş bir olayın ya da olgunun bildirimini söz konusudur:

(21) *Sarıtay özü bütüm çığarbastan [ölüktün cayın kılıunu] köpçülökkö salıp oturbaybı.* (Stamov 1992: 83)

‘Sarıtay kendisi karar vermeyip [ölünün mezarını yapmayı] cemiyete soruyor.’

(22) *[Tooğo barıp es aldırıp kelüünü] oylonuştırıtu.* (Rısbaev 2011: 100)

‘[Dağa götürüp dinlendirmeyi] düşündüler.’

(23) *Ar biri [öz aylına köçüp ketüünü] oyloşot.* (Ubukeev 1967: 45)

‘Her biri [kendi köyüne taşınmayı] düşünüyor.’

3.1.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları

Kırgızcada *-UU/-OO* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, zamansal olarak ağırlıklı olarak genel şimdiki zamanı bildirirler. Bu ekle kurulan isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans olarak alınmadığı için odaklılık yoktur. Buna göre isim-fiil cümle olayı, konuşma anında gerçekleşmemektedir, yani konuşma anı noktasıyla eşzamanlı değildir:

(24) *[Beykut catkan emeni baykatpay kelip çağıp ketüünü] namıs köröt al er.* (Stamov 1992: 172)

‘[Habersiz yatan birinin yanına gizlice gelip onu sokmayı] namus olarak görüyor o erkek (yılan).’

(25) *Ar kim [baktıluu boluunu] kaalayt.* (Tokombaev 2010: 74)

‘Herkes [mutlu olmayı] arzu eder.’

3.1.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler

Taradığımız eserlerde Kırgızcada *-UU/-OO* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel olarak özne, nesne, dolaylı tümleç ve yüklem görevini üstlendikleri görülmektedir. Biz bu görevleri ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.1.1.3.1 Özne Görevi

-UU/-OO eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede özne görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca *-UU/-OO* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mAk* isim-fiil ekidir. İlgili örnekler:

(26) *[Taktın ekinçi muraskorun saktap oturuu] kerekpi?* (Kasımbekov 1998: 71)

‘[Tahtın ikinci mirasçısını korumak] gerekiyor mu?’

(27) *[Minday açılışka toskoolduk kılıu] mümkün emes.* (Aytmatov 1996: 231)

‘[Böyle bir bulguya engel olmak] mümkün değildir.’

(28) *Tüz berilgen suroogo, [tüz coop berüü] da ılayksız.* (Stamov 1992: 62)

‘Direk sorulan soruya [direk cevap vermek] de uygunsuz.’

(29) *[Biröönün kanına zabın kılıu] katuu künöö.* (Kasımbekov 1990: 140)

‘[Birinin kanını dökmek] çok büyük günah.’

(30) [*Bogdihandin sıyıña sıy körsötüü*] siz üçün parz. (Stamov 1992: 115)
 ‘[Bogdihan’ın saygısına karşı saygı göstermek] sizin için şarttır.’

(31) [*Adam menen maldın calpı abalın bilüü*] kerek. (Auezov 1987a: 92)
 ‘[İnsan ile hayvanın genel durumunu öğrenmek] gerek.’

(32) [*Anı bilüü*] ilgeri ar kim üçün parz bolçu. (Stamov 1992: 190)
 ‘[Onu bilmek] eskiden herkes için bir şarttı.’

(33) *Ölgön soñ [kayta kelüü] cok.* (Kıdırbaeva 1998: 15)
 ‘Öldükten sonra [geri dönmek] yok.’

3.1.1.3.2 Nesne Görevi

Kırgızcada *-UU/-OO* eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede nesne görevinde de karşımıza çıkabilir. Bu tür kullanımlarda *-UU/-OO* isim-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mA* ve *-mAk* isim-fiil ekleridir:

(34) *Alban [saktanuunu, sözgö alaksıta turuunu, opuzalap aybat körsötüünü] oylodu.* (Ubukeyev 1967: 77)

‘Alban, [korunmayı, konuşarak oyalamayı, gözdağı vermeyi] düşündü.’

(35) [*Özünün atınan sizge sıylık tapşırıunu*] mağa buyurgan ele. (Toktonaliev 2005: 188)

[Kendinin adına size ödül vermeme] bana emretmişti.

(36) [*Biri-biribizdi korgop coo betinde bir boluunu*] közdöylü. (Toktonaliev 2005: 119)

‘Birbirimizi koruyup [düşman karşısında bir olmayı] görelim.’

(37) *Biz [Orusiya menen cıluu mamilede boluunu] kaalaybız.* (Toktonaliev 2005: 148)

‘Biz [Rusya ile sıcak ilişkide olmayı] istiyoruz.’

(38) *[Maymak okşoğon kıtmırlardı acırata bilüünü] üyröndüm.* (Osmonov 1965: 220)

‘Maymak gibi sahtekârları [ayırt edebilmeyi] öğrendim.’

(39) *Niyazbek öz cigitine [tutkundu bölüp ketüüsün] ötündü.* (Stamov 1992: 89)

‘Niyazbek kendi yiğidinden [esiri bölüp götürmesini] rica etti.’

(40) *[Arstan menen karmaşuunu] kimden üyröndüñör?* (Tokombaev 2010: 57)

‘Aslanla [mücadele etmeyi] kimden öğrendiniz?’

(41) *[Oyrottordun kaçıp ketüüsün] men kaalabay turam.* (Stamov 1992: 91)

‘[Oyrotların kaçıp gitmesini] ben istemiyorum.’

(42) *[Tooğo barıp es aldırıp kelüünü] oylonuşturuştı.* (Rısbayev 2011: 100)

‘[Dağa gidip dinlendirmeyi] düşündüler.’

(43) *Ar biri [öz aylına köçüp ketüünü] oyloşot.* (Ubukeyev 1967: 45)

‘Her biri [kendi köyüne taşınmayı] düşünüyor.’

(44) *[Kırğızğa baruunu] keçiktirbeyli.* (Toktonaliev 2005: 123)

‘[Kırğızistan’a gitmeyi] geciktirmeyelim.’

3.1.1.3.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-UU/-OO eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümlelerinin bir başka önemli sözdizimsel işlevi de, bağlı oldukları üst/temel cümlede dolaylı tümleç olarak görev almalarıdır.

Bu tür kullanımlarda *-UU/-OO* eki işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki *-mA* ekine tekabül eder. Ekin bu özelliği ile ilgili şu örneklere bakalım:

(45) *Oy-Kayında men bilbegen buyğa cer cektur dep ordunan turup, [üy çeçüügö] kirişet.* (Stamov 1992: 163)

‘Oy-Kayın’da benim bilmediğim bir kuytu-köşe yoktur diyerek ayağa kalkıp, [keçe çadırını çözmeye] başlar.’

(46) *[Oşol künösün künö etken başın kesip kelüügö] carlık berdim.* (Kasimbekov 1998: 81)

‘[Günah üstüne günah işleyen o başını kestirmeye] emir verdim.’

(47) *Al emi babalarından beri bek atalğan adam [kandık kılıuğa] arzıyt.* (Stamov 1992: 71)

‘Atalarından beri bey olan adam [hanlık yapmaya] layıktır.’

(48) *Mından arı bala menen tübölük [dos boluuğa] ubadasın berdi.* (Rısbayev 2011: 73)

‘Bundan sonra çocukla sonsuza dek [dost kalmaya] söz verdi.’

(49) *[Basmaçını toluk cok kılıuğa] çeçkindüü bağıt aldım.* (Kasimbekov 1990: 273)

‘[Basmacıyı kökünden yok etmeye] karar verdim.’

(50) *[Küşüldöp cer tayanıp öydö boluuğa] arakettendi.* (Kasimbekov 1990: 146)

‘Yerden destek alarak [ayağa kalkmaya] çalıştı.’

(51) *Men [al için canımdı kurman kılıuğa] dayar elem.* (Aytmatov 1996: 225)

‘Ben [onun için canımı kurban etmeye] hazırdım.’

(52) *Bir tuuğandar [aktığı için kasam içüügö] dayar ele.* (Stamov 1992: 137)

‘Kardeşler [suçsuz olduklarına dair yemin etmeye] hazırlardı.’

(53) *Bizdin kудayıbız [arak içüügö] uruksat kılбайt.* (Kasimbekov 1998: 460)
‘Bizim tanrımız [içki içmeye] izin vermiyor.’

(54) *Kelinderdin biröö [suusun alıp kelüügö] cügürdü.* (Ubukeyev 1967: 3)
‘Gelinlerden biri [su getirmeye] gitti.’

(55) *Men dağı [oşol cerge kelüügö] araket kılam.* (Rısbayev 2011: 294)
‘Ben de [oraya gelmeye] çalışacağım.’

(56) *[Aylına başçı boluğa] tatıp ketti.* (Kasimbekov 1990: 150)
‘[Köyüne muhtar olmaya] heveslendi.’

(57) *[Balanı aluuğa] eç kim çıkkан cok.* (Rısbayev 2011: 76)
‘[Çocuğu almaya] hiç kimse çıkmadı.’

3.1.1.3.4 Yükleme Görevi

-UU/-OO eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak üst/temel cümlede yükleme olarak da görev alabilir. Bu ekin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, -mAk isim-fiil ekidir:

(58) *Emki senin mildetiñ [oşol balanı baş kötörgüs kılıu].* (Osmonov 1965: 363)
‘Senin bundan sonraki görevin [o çocuğun başını yükseltmektir].’

(59) *Mildetim [okuuçuğa bayan kılıu].* (Osmonov 1965: 68)
‘Vazifem [okuyucuya hikâye anlatmaktır].’

(60) *Biydin maksatı [biylik kılıu].* (Ubukeyev 1967: 133)
‘Bey’in amacı [beylik etmektir].’

3.1.1.4 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı

Kırgızcada *-UU/-OO* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel işlevler üstlenebilmelerinin yanı sıra, bu cümlelerde gereklilik kipinin bir parçası olarak da işlev yüklenebilmektedirler. Esasında, Kırgızcada gereklilik kipini karşılayan her hangi bir ek bulunmamaktadır. Bu zamana kadar yapılmış gramer çalışmalarında da böyle bir çekime yer verilmemiştir. Kırgızcada gereklilik yapısı, *-UU/-OO* eki ile oluşturulan isim-fiilli yapıya *kerek*, *zarıl* ve *tiyiş* kelimelerinin getirilmesiyle kurulur. *-UU/-OO* ekinin gereklilik kipinin bir parçası olarak kullanımı, *-UU/-OO* isim-fiili+kerek/zarıl/lazım ve *-UU/-OO* isim-fiili + *Dativ* + *tiyiş* şeklindeki yapılarla sağlanır (Kasapoğlu Çengel 2017: 244). Bu yapıların Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mA/-mAk* isim-fiili + gerek/lazım ve *-mA/-mAk* isim-fiili + iyelik eki+gerek/lazım gibi yapılarıdır. Biz bu yapıları ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.1.1.4.1 *-UU/-OO* isim-fiili + *kerek*

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, gerek yazı dilinde gerekse günlük konuşmada yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu gereklilik yapısının kullanım sıklığı, diğer gereklilik yapılarına göre daha fazladır. Bu yapı, bir olayın veya durumun gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(61) *Bu taraptı da [közdöp turuu kerek].* (Kasimbekov 1990: 210)

‘Bu tarafı da [gözlemek gerek].’

(62) *Eptep bir [araket kıluu kerek].* (Kasimbekov 2008a: 168)

‘Bir şekilde [çaba göstermek gerek].’

(63) *Sayasiy çağın [karoo kerek].* (Kasimbekov 1990: 261)

‘Siyasi yönüne [bakmak gerek].’

(64) *Çıdam cana [sabır kılıu kerek].* (Auezov 1987a: 93)
‘Tahammül ve [sabretmek gerek].’

(65) *Adam küçün [aluu kerek].* (Kasimbekov 1990: 194)
‘İnsanın gücünü [almak gerek].’

3.1.1.4.2 -UU/-OO isim-fiili + zarıl

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, hem yazı dilinde hem de günlük konuşmada yaygın olarak kullanılır. Bu yapının diğer gereklilik yapılarından farkı, gerekliliği ve zaruriliği vurgulamada daha etkili olmasıdır. Bu yapı, bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(66) *Karaanı körüngöndö [kaygıp kıygap ötüü zarıl].* (Kasimbekov 1998: 330)
‘Karaltısı görüldüğünde [dolanıp geçmek lazım].’

(67) *Keçke çeyin [ıştöö zarıl].* (Ubukeyev 1967: 89)
‘Geç vakte kadar [çalışmak gerek].’

(68) *Oylonup [çeçüü zarıl].* (Rısbaev 2011: 145)
‘Düşünüp [çözmek gerek].’

(69) *Birge [ketüü zarıl].* (Ubukeyev 1967: 65)
‘Birlikte [gitmek gerek].’

3.1.1.4.3 -UU/-OO İsim-fiili + ılazım

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, daha çok edebi metinlerde yer alır. Yani günlük konuşmada çok sık kullanılmaz. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(70) *Fargana dññönün pahta kamdooçu negizgi cer, oşon üçün bıyakka özgöçö [köñül buruu ilazım].* (Kasimbekov 1990: 273)

‘Fergana dünyanın pamuk stoklayan ana yeri, onun için buraya özel [önem vermek lazım].’

(71) *Meymandın ıgına caraşa boluu, köñülünö [karoo ilazım].* (Kasimbekov 1990: 227)

‘Misafirin isteğine uymak, gönlüne [bakmak lazım].’

(72) *Orustun öküminö karşı [turuştuk kılıu ilazım].* (Kasimbekov 1990: 328)

‘Rus’un kararına karşı [duruş sergilemek lazım].’

(73) *Ar kim öz abiyirin [özü saktoo ilazım].* (Kasimbekov 1990: 84)

‘Herkes kendi vicdanını [kendisi koruması lazım].’

3.1.1.4.4 -UU/-OO İsim-fili + Dativ + tiyiş

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, genelde edebi metinlerde yer alır. Yazı dilinde ve günlük konuşmada çok fazla kullanılmaz. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekliliğini, ihtiyaç haline geldiğini ve yapılmasının zorunlu olduğunu bildirir:

(74) *Bizdin mamileleribiz ötö işenimdüü münözdö [boluuga tiyiş] dep oyloymun.* (Toktonaliev 2005: 85)

‘Bizim ilişkilerimizin son derece güvenilir [olması gerek] diye düşünüyorum.’

(75) *Sen öz kemçiligiñdi tez [körüügö tiyişsiñ].* (Osmonov 1965: 341)

‘Sen kendi eksiklerini hemen [fark etmek zorundasın].’

(76) *Sen bizdin kızımttı [atkaruuğa tiyişsin].* (Osmonov 1965: 195)
‘Sen bizim hizmetimizi [yerine getirmek zorundasın].’

(77) *Politsiya azır [kelip kaluuğa tiyiş].* (Aytmatov 1996: 202)
‘Polisin şimdi [gelmesi lazım].’

3.1.1.5 Yeterlik/Olanak Yapılarının Bir Bileşeni Olarak Kullanımı

-UU/-OO eki ile kurulan isim-fiiller, aynı zamanda yeterlik/olanak bildiren birleşik yapıların bir parçası olarak da işlev yüklenebilmektedirler. Bu anlamda fiil tabanı veya gövdesi üzerine getirilen -UU/-OO isim-fiili+Dativ, üzerine zaman veya şekil eklerinden biri getirilmiş *bol-* fiili veya *mümkün* ismi ile birlikte bir eylem veya durumun gerçekleşmesi için gereken imkân veya gücün yeterli olup olmadığını bildirirler. Bu yapıların olumsuzu ise; -UU/-OO isim-fiili+Dativ+*bol-bo-* ve -UU/-OO isim-fiili+Dativ+mümkün+emes şeklindeki yapılardır. (Turgunbayev 2016: 32-33). Biz bu yapıları ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.1.1.5.1 -UU/-OO İsim-fiili + Dativ + mümkün

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumu gerçekleştirmenin ihtimal/olasılık/olabilirlik dâhilinde olduğunu bildirir. Belli durumlarda ise bir eylemi veya durumu gerçekleştirmek için gereken imkân veya yeterliğin olduğunu ifade eder:

(78) *General özünün leytenantının cakşılık cağın gana [bilüügö mümkün].* (Osmonov 1967: 93)

‘General kendi askerinin iyi yönünü de [bilebilir].’

(79) *Andaylar bir kança çığarmalarga avtor [boluuğa mümkün].* (Tokombaev 2010: 295)

‘Öylelerinin birkaç eserde yazar [olması mümkün].’

(80) *Ar bir elde [suluu boluuğa mümkün].* (Tokombaev 2010: 138)

‘Her millette [güzel olabilir].’

3.1.1.5.2 -UU/-OO İsim-fili + Dativ + mümkün + emes

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin ihtimal/olasılık/olabilirlik dâhilinde olmadığını bildirir. Belli durumlarda ise bir eylem veya durumu gerçekleştirmek için gereken imkân veya yeterliğin olmadığını bildirir:

(81) *Salt boyunça ağa karşı [boluuğa mümkün emes].* (Tokombaev 2010: 261)

‘Geleneğe göre ona karşı [olması mümkün değil].’

(82) *Eç kaçan anday [boluuğa mümkün emes].* (Osmonov 1965: 162)

‘Hiçbir zaman öyle [olması mümkün değil].’

(83) *Lenin [ölüügö mümkün emes]!* (Tokombaev 2010: 291)

‘Lenin’in [ölmesi mümkün değil]!’

(84) *Anday [boluuğa mümkün emes].* (Osmonov 1967: 77)

‘Öyle [olması mümkün değil].’

(85) *Aram [oyloogo mümkün emes].* (Osmonov 1967: 120)

‘Haram [düşünmesi mümkün değil].’

3.1.1.5.3 -UU/-OO İsim-fili + Dativ + bol-

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin ihtimal/olasılık ve imkânlar dâhilinde olduğunu bildirir. Bazı durumlarda ise bir

eylem veya durumun gerçekleşmesi için gereken imkân veya gücün yeterli olduğunu ifade eder:

(86) *Bizdin polk cönündö tügöngüs roman [cazuuğa bolot].* (Osmonov 1965:200)
‘Bizim alay hakkında bitmez-tükenmez roman [yazılabilir].’

(87) *Küzgü camgırda ce kar caağanda [tabuuğa bolot].* (Stamov 1992: 31)
‘Sonbahar yağmurunda ya da kar yağdığında [bulunabilir].’

(88) *Kay cerde catkanın [bilüügö bolot].* (Stamov 1992: 30)
‘Hangi yerde yattığını [bilebilir].’

(89) *On beş münöt [kütüügö bolot].* (Osmonov 1965: 320)
‘On beş dakika [beklenebilir].’

3.1.1.5.4 -UU/-OO İsim-fili + Dativ + bolbo-

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin uygun ve doğru bulunmadığını bildirir. Bazı kullanımlarda ise bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin ihtimal/olasılık/olabilirlik dâhilinde olmadığını bildirir:

(90) *Anday ubakıttarda sekuntu da boşko [ciberüügö bolboyt].* (Tokombaev 2010: 200)
‘Öyle zamanlarda saniyeyi bile boşa [geçirmek olmaz/geçirilmez].’

(91) *Bul coop menen [kutuluuğa bolboyt].* (Tokombaev 2010: 222)
‘Bu cevap ile [kurtulmak olmaz/kurtulunmaz].’

(92) *Altınğa [işeniüügö bolboyt]*. (Tokombaev 2010: 246)
‘Altına [güvenmek olmaz/güvenilmez].’

(93) *Irayım [kütüügö bolboyt]*. (Toktonaliev 2005: 118)
‘Merhamet [beklemek olmaz/beklenilmez].’

(94) *[Kaçıp ketüügö bolboyt]*. (Tokombaev 2010: 16)
‘[Kaçıp gitmek olmaz/gidilmez].’

3.2 -mAk/-mOk EKİ

Eski Türkçeden beri kullanılagelen -mAK eki, ilk olarak Eski Uygurca metinlerinde isim-fiil eki olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özkan 2007: 15). Ramstedt, ekin yapısını -mak/-mek < -m fiilden isim yapma eki + -ak küçültme eki şeklinde açıklamış, Korecede ve Moğolcada da fiillerin hareket isimlerini yapmakta kullanıldığını ifade etmiştir (Bayraktar, 2004: 10). Ergin, -mAk ekinin -ma/-me ekleri ile karıştırılmaması gerektiğini, -mAk ekinin sadece fiillerin hareket isimlerini karşıladığını belirtir (1985: 185). Oruzbayeva’ya göre bu ek, (<-ma +k) şeklinde birleşik yapıdadır ve -gak/-gık ekinin oluşmasında da rol oynayan +ak/ +ık/ +k ekinin -ma ekinin üzerine getirilmesiyle meydana gelmiştir (Turgunbayev 2016: 7). -mAk/-mOk eki diğer isim-fiil eklerinden farklı olarak; ilgi, iyelik ve çoğul eki almaz. Bu ekle oluşturulan isim-fiilli yapılar bağlı oldukları temel cümlelerde çeşitli görevler üstlenirler (Lewis 1967: 168).

Kırgızcada da isim-fiil eki olarak kullanılan -mAK, fiil kök veya tabanlarına /a/, /ı/ ve /u/ ünlüsünden sonra -mak; /e/ ve /i/ ünlüsünden sonra -mek; /o/ ünlüsünden sonra -mok; /ö/ ve /ü/ ünlüsünden sonra -mök şeklinde eklenir (Kasapoğlu Çengel 2017: 144). Fiil tabanlarına gelip kalıplaşarak: *kamak* “hapis”, *çakmak* “çakmak, kibrit”, *salmak* “ağırlık”, *sıyırtmak* “urgan”, *tarmak* “alan”, *tabışmak* “bilmece”, *oymok* “yüksük” gibi kalıcı isimler, yani leksikalleşmiş ögeler türetebilmektedir. -mAk/-mOk eki, Karakalpakça, Kazakça, Özbekçe ve Uygurcada olduğu gibi Kırgızcada da

sadece olumlu fiil tabanlarına gelmektedir (Borovkov 1988: 59-96). Olumsuz şekli, -*mAk/-mOk* ekinin geldiği fiilden sonra *cok* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır:

(95) *Baş kesmek bar, [til kesmek cok].* (Kasimbekov 1998: 69)

‘Baş kesmek var, [dil kesmek yok].’

(96) *İş zarılın [kütmök cok]!* (Osmonov 1964: 289)

‘İş ihtiyacını [beklemek yok]!’

Kırgızcada çok işlek olan bu ek, Türk dillerinin Güney-Batı grubunda yer alan Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmençe gibi dillerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Toyçubekova 2015: 371). Kırgızcadaki -*mAk/-mOk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı -*mA* ve -*mAk* isim-fiil ekleridir:

(97) *[Tuulmak] bar, [ölmök] bar, alda bergen amanat acal kelse [bermek] bar.* (Orozbekov 1979: 114)

‘Doğmak var, ölmek var, önceden verilmiş emaneti ecel gelse [vermek] var.’

(98) *Ağarsa sakal-murut - ölüm kelet, ölümgö dabaa bolor küç cok [demek]!* (Balasagin 1993: 271)

‘Ağarsa sakal-bıyık - ölüm gelir, ölüme çare olur güç yok [demek]!’

(99) *[Kurama toptop curt kılmak] degenin uşul emespi?! (Koyçiev 2012: 62)*

‘[Karışık insanları toplayarak halk yapmak] dediğin bu değil mi?!’

(100) *[Kel demek] bar, [ket demek] cok.* (Rıskulov 1991: 36)

‘[Gel demek] var, [git demek] yok.’

(101) *Köñülü açık [cürmök] bar.* (Osmonov 1965: 395)

‘Keyfince [gezmek] var.’

Kırgızca *-mAk* isim-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki *-mAk* isim-fiil ekinden farklı olarak, ünlü uyumu gereği *-mOk* şekli de bulunmaktadır:

(102) *[Tuulmak] bar, [ölmök] bar, nesine kayışkıdaybız?* (Kasimbekov 1998: 238)
‘[Doğmak] var, [ölmek] var, neyine üzülelim?’

(103) *[Okup tüşünmök] kayda.* (Osmonov 1965: 388)
‘[Okuyup anlamak] mümkün değil.’

Kırgızca *-mAk/-mOk* eki, *-UU/-OO* ve *-(I)ş* eklerine göre daha az kullanılan, daha çok sözlü sanatta (atasözü ve bilmecelerde) ve edebî eserlerde görülen bir ektir (Abduldayev-Zaharova 1987: 316).

(104) *Arzan beken [mal tapmak], onoy beken [can bakmak].* (Deyim)
‘Basit miymiş [mal bulmak], kolay mıymiş [can bakmak]’

(105) *[Almaktın] bermegi bar.* (Atasözü)
‘[Almanın] vermesi var.’

Kırgızca *-mAk/-mOk* eki ile oluşturulan isim-fiilli yapıdan sonra *tügül, turgay, tursun* gibi kelimelerin getirilmesiyle Türkiye Türkçesindeki *-mAk şöyle dursun* yapısına eş değer bir yapı oluşmaktadır ki bu bir zarf cümlecığı işlevinde kullanılır. Bu tür durumlarda *-UU/-OO* ve *-(I)ş* eki *-mAk/-mOk* ekinin yerine kullanılamaz:

(106) *Aytor, elibizdin ömürünö baylanıştuu köp maseleler azır toluk [izildenmek turgay] çeti da oyula elek.* (Sıdıkbekov 1982: 121)

‘Kısacası, halkımızın yaşamıyla ilgili çok sayıdaki meseleler tamamen [araştırılmak şöyle dursun], daha bir kenarı bile aydınlatılmamıştır.’

(107) *Uşul kezderde eldin çıgımın [tartmak tursun], öz canıbizdi baguu kıynga tüşüp turğan.* (Elebaev 1936: 72)

‘O dönemlerde halkın giderlerini [karşılamağ şöyle dursun], kendimize bakacak halimiz kalmamıştı.’

(108) *[Cakmak tügül] ciyirkençümün - dedi Maksat.* (Adılbek Uulu 2012: 61)

‘[Beğenmek şöyle dursun] tiksiniyordum - dedi Maksat.’

-*mAk/-mOk* eki çağdaş Türk dillerinin büyük bir kısmında görülmektedir ve isim-fiil eki olarak kullanılmaktadır. -*mAk/-mOk* ekinin çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 2. -*mAk/-mOk* İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları

Kırg.	Gag.	Az.	Trkm.	Öz.	Kkp.	Kır. Tat.	Kmk.
- <i>mAk/-mOk</i>	- <i>mAA</i>	- <i>mAG</i>	- <i>mAk</i>	- <i>mAk</i>	- <i>mAk</i>	- <i>mAk</i>	- <i>mAk</i>
					- <i>BAk</i>		

3.2.1 -*mAk/-mOk* Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

Çalışmamızın bu bölümünde Kırgızcada -*mAk/-mOk* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin olgusal durumlarını, bağılı oldukları üst/temel cümlede üstlendikleri sözdizimsel işlevleri ve gereklilik kipinin bir parçası olarak kullanımlarını detaylı bir şekilde ele alıp örnekler eşliğinde Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını göstereceğiz.

3.2.1.1 Olgusal Durumu

Kırgızcada -*mAk/-mOk* eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, genelde olgusal değildir, yani bir olgu ifade etmezler. Bu tür cümlelerde henüz gerçekleşmemiş bir olayın ya da olgunun bildirimini söz konusudur:

(109) *Bet-betinçe uruşpay, [eki arağa belgi bermekti] keşeşti.* (Abdrahmanov 2002: 116)

‘Kavga etmeyip, [iki tarafa işaret koymayı] görüştüler.’

(110) *Alardı taanıp, acırata albasan [el bilmek] kayda?* (Stamov 1992: 72)

‘Onları tanımadan, onların farklılıklarını öğrenmeden [halkı bilmek] mümkün mü?’

(111) *[Adamdı tuumak] kıyın, a [öltürmök] köz açıp-cumğança.* (Aytmatov 1996: 47)

‘[İnsanı doğurmak] zor, fakat [öldürmek] göz açıp yumana kadar.’

(112) *Adam köjülün sındırış künöö, [kuş etmek] soop!* (Kasimbekov 2008b: 21)

‘İnsanın kalbini kırmak günah, [mutlu etmek] sevaptır.’

(113) *Kırk cigit anı boşotpoy, [ölmögünö] közdödü.* (Abdrahmanov 2002: 246)

‘Kırk kişi onu serbest bırakmayıp [ölmesini] istedi.’

3.2.1.2 Sözdizimsel İşlevleri

Taradığımız eserlerde Kırgızcada *-mAk/-mOk* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel olarak özne, nesne ve dolaylı tümleç görevini üstlendiklerini tespit ettik. Biz bu görevleri ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.2.1.2.1 Özne Görevi

Kırgızcada *-mAk/-mOk* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede özne görevindedirler. Bu taz kullanımlarda Kırgızca *-mAk/-mOk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mAk* isim-fiil ekidir:

(114) [*Cakşı cürmök*] oñoy, [*cakşı ölüm tapmak*] kıyın. (Kasimbekov 1998: 419)
‘[İyi olmak] kolay, [iyi ölüm bulmak] zor.’

(115) [*Koy soymok, koy bermek*] ele oñoy deşse kerek. (Osmonov 1965: 364)
‘[Koyun kesmek, koyun vermek] kolay zannettiler herhalde.’

(116) *Bizdi emne kılát? [Uşintip ölmök] belek?* (Tokombaev 2010: 348)
‘Bize ne yapacak? [Bu şekilde ölmek] mükâfat mı?’

(117) [*Egin bermek*] bizdin urmat, bizdin bak. (Osmonov 1964: 265)
‘[Hasat vermek] bizim için onur ve mutluluktur.’

(118) [*Erden aşmak*] bar, [*elden aşmak*] cok. (Auezov 1987a: 94)
‘[Yiğide karşı gelmek] var, [halka karşı gelmek] yok.’

(119) [*Et cemek*] önör beken, kündö? (Osmonov 1964: 108)
‘Her gün [et yemek] hüner midir?’

3.2.1.2.2 Nesne Görevi

Kırgızcada *-mAk/-mOk* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede nesne görevindedirler. Bu tür kullanımlarda *-mAk/-mOk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine *+(I)* belirtme durumu eki almış *-mA* ve *-mAk* isim-fiil ekleridir:

(120) *Çarasız Kudayar arkaluu [ölkögö öz ökümün ötkörmöktü] közdödü.* (Kasimbekov 1998: 158)

‘Çaresiz Kudayar aracılığıyla [ülkeyi kendi hâkimiyetine geçirmeyi] düşündü.’

(121) [*Karıptın künü menen ötkörmöktü*] *ep körgön*. (Kasimbekov 1998: 412)
‘[Fakir hayatı yaşamayı] tercih etmişti.’

(122) *Eki baatır [balanı tüşürmöktü] oyloştı*. (Abdrahmanov 2002: 164)
‘İki kişi [çocuğu esir düşürmeyi] düşündü.’

3.2.1.2.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-*mAk/-mOk* eki ile oluşturulmuş olan isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevinde de olabilir. Burada -*mAk/-mOk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine yönelme hali eki almış -*mA* ve -*mAk* isim-fiil ekleridir:

(123) [*Kokus çığıp keter kozgoloñdun uyutku küçün aldın ala soolmokko*] *zarıl boluçu*. (Kasimbekov 1990: 194)

‘[Aniden çıkabilecek isyanın merkezi gücünü önceden yok etmeye] yönelikti.’

(124) [*Betme-bet uçuraşıp körmökkö*] *keldim*. (Auezov 1987a: 127)

‘[Yüz yüze görüşmeye] geldim.’

(125) [*Meyman kütçü bölmögö*] *kettim*. (Aytmatov 1996: 143)

‘[Misafir bekleme bölümüne] gittim.’

(126) *Coldoştoru [anı cemege] alıştı*. (Rıskulov 1991: 163)

‘Arkadaşları [onu azarlamaya] başladı.’

3.2.1.3 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı

Kırgızcada -*mAk/-mOk* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, gereklilik kipinin bir parçası olarak da işlev üstlenebilmektedirler. Kırgızcada -*mAk/-mOk* ekinin gereklilik

kipinin bir unsuru olarak kullanımı, *-mAk/-mOk* ile oluşturulan isim-fiilli yapıya *ilazım, abzel, zarıl, kerek* ve *derker* kelimelerinin getirilmesiyle yapılır (Turgunbayev 2016: 86). Bu yapıların Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mAk* isim-fiili+*gerek/lazım* gibi yapılardır. Biz bu yapıları ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.2.1.3.1 *-mAk/-mOk İsim-fiili + ilazım*

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, genellikle edebi metinlerde yer alır, günlük konuşmada çok fazla kullanılmaz. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli, zaruri ve lazım olduğunu bildirir:

(127) *Siz altınday eki sonun uçurdu koldon çığarıp ciberdiñiz. Emi emne [kılmak ilazım]?* (Rıskulov 1991: 139)

‘Siz altın değerinde iki güzel fırsatı elden kaçırdınız. Şimdi ne [yapmak lazım]?’

(128) *Erteñ kayta kete turğan coldu da eske [almak ilazım].* (Auezov 1987a: 204)

‘Yarın tekrar geri gidilecek yolu da dikkate [almak lazım].’

(129) *Medetti keçke çeyin [izdemek ilazım].* (Auezov 1987a: 185)

‘Medet’i akşama kadar [beklemek lazım].’

(130) *Bir Kudaydan [tilemek ilazım].* (Kasimbekov 1990: 100)

‘Bir tek Allah’tan [dilemek lazım].’

3.2.1.3.2 *-mAk/-mOk İsim-fiili + abzel*

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, daha çok edebi metinlerde yer alır ve yazı dilinde tercih edilir, günlük konuşmada çok fazla kullanılmaz. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(131) *Kantse da, etiyat [bolmok abzel].* (Kasimbekov 1998: 242)
‘Ne olursa olsun, dikkatli [olmak gerek].’

(132) *Tıştın kamın [körmök abzel].* (Kasimbekov 1998: 155)
‘Dışarının tedbirini [almak gerek].’

(133) *Cumşak mamile [kılmak abzel].* (Elebaev 1936: 93)
‘Yumuşak (bir) yaklaşım [göstermek gerek].’

3.2.1.3.3 -mAk/-mOk İsim-fiili + gerek

Kırgızcada en sık kullanılan gereklilik yapısıdır. Gerek yazı dilinde, gerekse günlük konuşmada çok yaygın olarak kullanılır. Bu yapı, bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin gerekliliğini, ihtiyaç haline geldiğini ve zaruri olduğunu bildirir:

(134) *Kırğızdın nesin aytasın , kalın koşun [barmak gerek], kalaymandı [salmak gerek].* (Toktonaliev 2005: 123)

‘Kırızın neyini anlatıyorsun, büyük orduyla [gitmek gerek], zincirleri [kırmak gerek].’

(135) *Balağa emne gerek bolso bardığın taap [bermek gerek].* (Tokombaev 2010: 130)

‘Çocuğa gerekli olan her şeyi bulup [vermek gerek].’

(136) *Çınında oşondoy [bolmok gerek].* (Tokombaev 2010: 158)
‘Aslında öyle [olmak gerek].’

(137) *Rakmat aytp [ketmek gerek].* (Osmonov 1964: 295)
‘Teşekkür edip [gitmek gerek].’

3.2.1.3.4 -mAk/-mOk İsim-fiili + zarıl

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, diğer gereklilik yapılarından daha güçlü anlama sahiptir. Gerekliliği ve zaruriliği vurgulamada daha çok tercih edilir. Günlük konuşmada ve yazı dilinde kullanımı yaygındır. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(138) *Ölkönü ölkö boydon saktap kalış üçün ne [iştemek zarıl]? (Kasimbekov 1990: 37)*

‘Ülkeyi ülke olarak muhafaza etmek için ne [yapmak gerek]?’

(139) *Camandıkka cakşılık [kılmak zarıl]. (Kasimbekov 1990: 153)*

‘Kötülüğe (karşı) iyilik [etmek gerek].’

(140) *Dağı bir işti eske [almak zarıl]. (Kasimbekov 1990: 37)*

‘Başka bir işi dikkate [almak gerek].’

3.2.1.3.5 -mAk/-mOk İsim-fiili + derker

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, daha çok Kırgızcanın güney diyalektlerinde kullanılır. Edebi metinlerde ve yazı dilinde çok sık rastlanılmaz. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(141) *Uşunun közünö bir çımçım topurak tıgıp taştap [kutulmak derker]. (Kasimbekov 1990: 296)*

‘Bunun gözüne bir tutam toprak atıp kaçıp [kurtulmak gerek].’

(142) *Okıyanın akarı emne menen bütörün [körmök derker]. (Kasimbekov 1990: 116)*

‘Olayın sonunun ne ile biteceğini [görmek gerek].’

(143) *İras, açık [aytmak derker]. (Kasimbekov 1990: 54)*

‘Doğru, açık [konuşmak gerek].’

3.3 -(I)ş EKI

Eski Türkçede -(I)ş/-(U)ş;-ş, Türkiye Türkçesinde -(y)Xş şeklinde karşımıza çıkan bu ek, Oğuz ve Karluk Türk dillerinin tamamında ve Kıpçak Türk dillerinin ise bazılarında isim-fiil eki olarak kullanılır (Sağlam 2014: 62). Lewis'e göre bu ek, bir eylemin yapılış tarzını göstermesinin yanı sıra eylemin olgusalılığını da bildirir (1967: 173). Gabain bu eki, fiilden isim yapım eki olarak değerlendirmiş ve işlevine değinmemiştir (2007: 55). Kasapoğlu Çengel'e göre bu ek, bütün fiil kök veya tabanlarına gelerek isim-fiil yapar ve leksikalleşmiş öğeler türetir (2005: 150). Erdal'a göre bu ek, isim-fiilli yapılar oluşturur ve bağlı olduğu temel cümlede sözdizimsel işlevler üstlenir (1998: 53). Buran ve Alkaya'nın tepsitine göre ise bu ek, Kıpçak grubunun diğer dillerinde olduğu gibi, Kırgızcada da hareket isimleri yapar (1999: 242).

-(I)ş eki Kırgızcadaki ünlü ve ünsüz uyumu gereği, ünlüyle biten fiillere doğrudan; ünsüzle biten fiillere ise damak ve dudak uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir. Kırgızcada geçici vasıf isimleri yapmasının yanı sıra ismin aldığı ekleri alarak isim işlevinde de kullanılabilir. Kalıplaşarak: *baylanış* “iletişim”, *cenış* “zafer”, *taanış* “tanış, tanıdık”, *şaşılış* “acele, alelacele”, *uruş* “savaş”, *acıraş* “ayrılık” gibi leksikalleşmiş öğeler türetebilmektedir. -(I)ş eki bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde hem olumlu hem de olumsuz fiil tabanlarına getirilebilmektedir. Ancak, Kırgızcada tıpkı Özbekçe ve Uygurcada olduğu gibi genellikle olumlu fiil tabanlarına gelebilmektedir (Tolkun 1999: 24). Olumsuz şekli, -(I)ş ekinin geldiği fiilden sonra *bolboyt* ve *mümkün emes* kelimelerinin getirilmesiyle yapılır:

(144) [*Bu küni üydön kur kalış*] *bolboyt*. (Elebayev, 1936: 86).

‘[Böyle bir günde evden mahrum kalmak] olmaz.’

(145) [*Buga tyuu salış*] *bolboyt*. (Sıdıkbekov, 1982: 54)

‘[Buna yasak getirmek] olmaz.’

Kırgızcada geniş bir kullanım alanına sahip olan bu ek, leksikalleşmiş ögeler türetmenin yanı sıra, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim-fiil cümlelerinin oluşturulmasında da önemli rol oynamaktadır. Kırgızcadaki *-(I)ş* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı *-mA* ve *-mAk* isim-fiil ekleridir:

(146) *Han carlığının [atkarılışın] közömölgö aluu mildeti Saza baştağan cigitter tobuna cüktölöt.* (Toktonaliev 2005: 108)

‘Han fermanın yerine [getirilmesini] gözetleme görevi Saza’nın başında bulunduğu bir grup gence verilecek.’

(147) *Dalay angemenin [cazılışına] sebep bolooru andan beter oygo kelbegen cosun ele* (Koyçiev 2012: 90)

‘Bir sürü hikâyenin [yazılmasına] sebep olacağı hiç de akla gelecek bir şey değildi.’

(148) *Çındikka kalp koşulsa çon kılmış, cana ayıp sırdaştan sır [caşırış].* (Osmonov 1967: 441)

‘Gerçeğe yalan karışırsa büyük suç olur, ayrıca sırdaştan sır [saklamak/gizlemek] ayıptır.’

(149) *Cozefinanın orduna Co dep [aytışın] kaalaym.* (Abdiev 2013: 43)

‘Cozefina yerine Co [demesini] isterim.’

(150) *Tattuu uykunu [buzuş] arzan emes.* (Sıdıkbekov 1982: 108)

‘Tatlı uykuyu [bozmak] kolay değil.’

Kırgızca *-(I)ş* ile Türkiye Türkçesi *-(y)Xş* ekleri aynı görevi üstlenmektedirler. Ancak Kırgızcadaki *-(I)ş* eki işlevsellik olarak Türkiye Türkçesindeki *-mA* ve *-mAk* isim-fiil eklerine tekabül etmektedir. *-(I)ş* ekinin bazı durumlarda *-UU/-OO* eki yerine kullanılabilir olması da bu savı doğrulamaktadır. Aşağıdaki örnekte bu durumu görmekteyiz:

(151) *Eger çıksa anday beldüü azamat, [danktanuuğa] men dayarmın kubattap.*
(Balasagin 1993: 24)

‘Öyle şerefli bir yiğit çıkarsa, ona destek olup ününü [yaymaya] hazırım.’

Yukarıdaki cümlede *-UU/-OO* ekinin yerine, yönelme hali eki almış *-(I)ş* eki kullanılabilir ve anlam olarak da herhangi bir değişiklik olmaz:

(152) *Eger çıksa anday beldüü azamat, [danktanışğa] men dayarmın kubattap.*

‘Öyle şerefli bir yiğit çıkarsa, ona destek olup ününü [yaymaya] hazırım.’

Kırgızcadaki *-(I)ş* ile *-GAn* eki bazı durumlarda aynı işlevi görebilmektedirler. Yalnız bu, *-GAn* ekinin asıl işlevinin ön plana çıkmadığı ve bazı hal eklerini aldığı durumlarda mümkündür. *-GAn* eki, ayrılma durumu ekini aldığı durumlarda *-(I)ş* ekine semantik yakınlıklık göstermektedir. Aşağıdaki örnekte bu durumu görmekteyiz:

(153) *Kayra [suraştan] uyalıp catam.* (Caparov 2009: 45)

‘Tekrar [sormaktan] utaniyorum.’

Yukarıdaki cümlede *-(I)ş* ekinin yerine ayrılma durumu eki almış *-GAn* eki kullanılabilir ve anlam olarak da herhangi bir değişiklik olmaz:

(154) *Kayra [surağandan] uyalıp catam.*

‘Tekrar [sormaktan] utaniyorum.’

Kırgızcadaki *-(I)ş* ile *-mAk/-mOk* ekinin her ne kadar ortak yönleri olsa da birbirinin yerine kullanılması çok zordur. *-(I)ş* eki daha işlektir, *-mAk/-mOk* ekinin kullanımı ise sınırlıdır.

-(I)ş eki sadece Kırgızcada değil, çağdaş Türk dillerinin büyük bir kısmında çok geniş bir kullanıma sahip işlek bir ektir. *-(I)ş* ekinin çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 3. -(I)ş İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları

Kırg.	TT.	Gag.	Az.	Trkm.	Öz.	YUyg.	Kkp.	Nog.	Kmk.
-	-	-	-	-	-ş	-	-s	-	-
-(I)ş	-Iş	-Iş	-Iş	-Iş	-(I)ş	-(I)ş	-	-Is	Iş
-(U)ş	-Uş	-Uş	-Uş	-	-(U)ş	-(U)ş	-	-	-

3.3.1 -(I)ş Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

Kırgızcada yaygın bir kullanıma sahip olan bir başka isim-fiil eki de -(I)ş'tır. Bu ekle kurulan isim-fiilli yapılar bağlı olduğu üst/temel cümlede çeşitli sözdizimsel işlevler üstlenirler. Çalışmamızın bu bölümünde Kırgızcada -(I)ş eki ile oluşturulan isim-fiilli cümlelerin olgusal durumlarını, zamansal yorumlarını, bağlı oldukları üst/temel cümlede üstlendikleri sözdizimsel işlevleri, gereklilik kipinin bir parçası ve yeterli/olanak yapılarının bir birleşeni olarak kullanımlarını ayrıntılı olarak ele alıp örnekler yardımıyla betimleyeceğiz ve Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını vereceğiz.

3.3.1.1 Olgusal Durumu

Kırgızcada -(I)ş eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinde hem olgusal, yani gerçekleşmiş; hem de olgusal olmayan, yani gerçekleşmemiş olaylar söz konusu olabilir. Biz aşağıda bu ayrıma dayalı irdemeleri örnekler eşliğinde göstermeye çalışacağız.

-(I)ş eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri olgusaldır, yani bir olgu ifade etmektedirler. Bu isim-fiil cümlelerinde gerçeklemiş bir olayın veya olgunun bildiri söz konusudur:

(155) [*Kanı ölgön kalmaktardın kaçışın*] *toluk ayttı.* (Abdrahmanov 2002: 122)

‘[Hani ölen Kalmakların kaçışını] tam anlattı.’

(156) [*Kokondun barışın*] *el tuura taptı.* (Rıskulov 1991: 124)

‘[Hokand’ın gitmesini] halk doğru buldu.’

Kırgızcada *-(I)ş* eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümlelerinde belli durumlarda bir olgusalılık yoktur, yani bir olgu ifade edilmemektedir. Burada gerçekleşmemiş bir olay ya da olgunun bildirimini söz konusudur:

(157) *Menin mañdayıma [canağı ıpılas cana abiyirsiz Kassandranın belgisi çığışın] kaalabaym.* (Aytmatov 1996: 237)

‘Benim alnıma [şu pis ve vicdansız Cassandra işaretinin çıkmasını] istemiyorum.’

(158) [*Sanaa adamdı mert kılışın*] *bek bilbeybi?* (Kasimbekov 1998: 409)

‘[Endişenin insanı öldürebileceğini] bey bilmiyor mu?’

(159) [*Çırdın çığışına*] *uşul sebep bolot.* (Cusupov 1992: 76)

‘[Kavganın çıkmasına] bu sebep olur.’

3.3.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları

Kırgızcada *-(I)ş* eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, tek bir zaman dilimini bildirmezler. Bu cümleler, üst/temel cümle bağlamına göre; geçmiş, gelecek ve genel şimdiki zamanı (eşzamanlılık) bildirebilirler:

3.3.1.2.1 Geçmiş Zaman

-(I)ş eki ile kurulmuş aşağıdaki isim-fiil cümlelerinde, temel cümle yüklemine bağlı olarak bir geçmiş zaman ilişkisi söz konusudur, ancak bu bitmişlik içermeyen (intraterminal) bir geçmiş zaman ilişkisidir. Bu isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans olarak alınmıştır. Buna göre isim-fiil cümle olayı, konuşma anı noktasından daha önceki bir zamansal noktada konuşlanmaktadır:

(160) *Kattağı sözdördü okuğandan kiyin [biydin tigintip oturuşuna] aŋ-taŋ boldu.* (Ubukeyev 1967: 114)

‘Mektupta yazılanları okuduktan sonra [beyin böyle davranmasına] çok şaşırıldı.’

(161) *[Alakandarı kızarıp ketişine] da kayıl boluştu.* (Ubukeyev 1967: 133)

‘[Avuçlarının kızarmış olmasına] da razı oldular.’

(162) *[Cıgılışın] çekteşti.* (Akiev 1970: 27)

‘[Yıkılmasını] küçümsediler.’

3.3.1.2.2 Gelecek Zaman

-(I)ş eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, temel cümle yüklemine bağlı olarak gelecek zamanı da bildirebilirler. Buna göre isim-fiil cümlesi olayı, konuşma anı noktasından daha sonra gerçekleşecektir:

(163) *[Kayra esen ketişine] közü cetpey kalğan.* (Kasimbekov 1990: 137)

‘[Sağ salim geri döneceğine] emin değildi.’

(164) *[Kanday ayıp boluşun] özüŋ ele aytçı.* (Kasimbekov 2008b: 13)

‘[Ne tür (bir) suç olacağını] kendin söylesene.’

3.3.1.2.3 Genel Şimdiki Zaman

-(I)ş eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, temel cümle yüklemine bağlı olarak genel şimdiki zamanı (eşzamanlılık) da bildirebilirler. Bu isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans olarak alınmadığı için, odaklılık söz konusu değildir. Buna göre isim-fiil cümlesi olayı, konuşma anında gerçekleşmemektedir, yani konuşma anı noktasıyla eşzamanlı değildir:

(165) *[Baarın biliş] kıyın, [bilişten çertiş] andan kıyın.* (Kasimbekov 1990: 389)
‘[Her şeyi bilmek] zor, [bilgiden çalmak] daha da zor.’

(166) *[Kan tağına oturuş] kaşkabaktın ortosundağı iş da.* (Stamov 1992: 71)
‘[Han tahtına oturmak] aniden olabilecek bir iştir.’

(167) *[Terekke çığış] kıyın, [tüüşü] andan kıyın.* (Kasimbekov 1998: 148)
‘[Kavak ağacına çıkması] zor, [inmesi] ondan daha zor.’

3.3.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler

Tıpkı diğer isim-fiil cümleleri gibi, Kırgızcada -(I)ş eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri de bağlı oldukları üst/temel cümle içinde sözdizimsel olarak özne, nesne ve dolaylı tümleç görevi üstlenebilirler. Biz bu sentaktik görevleri aşağıda ayrıntılı olarak ve ilgili örnekler eşliğinde detaylıca betimleyeceğiz.

3.3.1.3.1 Özne Görevi

-(I)ş eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak üst/temel cümlede özne görevinde olabilir. Burada söz konusu olan, -(I)ş morfemiyle oluşturulmuş bağımlı bir yapının, sentaktik olarak temel cümlenin öznesi olarak işlev görmesidir. Bu tür kullanımlarda Kırgızca -(I)ş ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, -mA/-mAk ekleridir. Şimdi şu örneklerle bakalım:

(168) [*Matap catkanının sebebini biliş*] *aksakal için parz.* (Stamov 1992: 79)
‘[Neden bağıladığının sebebini öğrenmek] aksakal için bir vazifedir.’

(169) [*Tamak ceş, çay içiş*] *köpkö sozuldu.* (Ubukeyev 1967: 100)
‘[Yemek yemek, çay içmek] uzun sürdü.’

(170) [*Anı alış-koyuş*] *erteñki kicalat.* (Kasımbekov 1998: 141)
‘[Onu almak-bırakmak] yarınki iştir.’

(171) *Bul küñü [üydön kur kalış] bolboyt.* (Elebaev 1936: 86)
‘Böyle bir günde [çadırda mahrum kalmak] olmaz.’

(172) [*Çalgığa kişi ciberiş*] *kerek.* (Osmonov 1965: 210)
‘[Tırpana adam yollamak] gerek.’

(173) [*Kaçıp ketiş*] *oñoy ele bolçu.* (Stamov 1992: 90)
‘[Kaçıp gitmek] kolay bir işti.’

3.3.1.3.2 Nesne Görevi

-(I)ş eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, belli durumlarda sözdizimsel olarak üst/temel cümlede nesne görevinde de kullanılabilir. Burada söz konusu olan, temel cümle yüklemine ikinci eyleyeni, yani *doğrudan nesnesidir* (direct object). Bu tür kullanımlarda -(I)ş eki işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki -mA ve -(I)ş isim-fiil eklerine tekabül etmektedir. Örnek cümleler:

(174) [*Mektepterdin kurulup bütüşün, içker taraptan maallimderdin dayar bolup kelişin*] *kütsök.* (Ubukeyev 1967: 147)
‘[Okulların inşaatının bitmesini, öğretmenlerin hazırlıklarını tamamlamalarını] beklesek.’

(175) *Köp kündön beri zarıgıp [uşul sözdü bul eldin özü aytışın] kütkön ele.* (Kasimbekov 1998: 236)

‘[Bu sözü bu halkın kendisinin söylemesini] günlerdir sabırsızlıkla beklemişti.’

(176) *[Kasım miñbaşı közün madıraytıp, bakırışın] dem tartpay küttü.* (Kasimbekov 1998: 116)

‘[Kasım binbaşının gözlerini faltaşu gibi açarak bağırmasını] nefes almadan bekledi.’

(177) *Eki bala [çoŋ enesinin bu koŋur, cumşak dabışın] kündö uŋat.* (Kasimbekov 1990: 58)

‘İki çocuk [büyük annelerinin bu zarif, yumuşak konuşmasını] her gün dinlerler.’

(178) *[Tün kirişin] carmankede aşıgıp kütkön ele.* (Auezov 1987b: 97)

‘[Gecenin olmasını] fuarda sabırsızlıkla beklemişti.’

(179) *[Robert Borktun çıgıp kelişin] talap kıldı.* (Aytmatov 1996: 207)

‘[Robert Bork’un çıkıp gelmesini] istedi.’

(180) *[Özü aman çıgıp ketişin] közdödü.* (Kasimbekov 1990: 268)

‘[Kendisinin sağ çıkmasını] istedi.’

(181) *[Balanın aman kalışın] tiledi.* (Kasimbekov 2008a: 154)

‘[Çocuğun sağ kalmasını] diledi.’

(182) *[Alardın cetilişin] kaaladı.* (Osmonov 1964: 7)

‘[Onların yetişmesini] istedi.’

3.3.1.3.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-(I)ş eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, bazen üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevinde olabilirler. Burada, -(I)ş ekiyle kurulmuş bağımlı bir yapının, temel cümle

içinde dolaylı tümleç görevi üstlenmesi söz konusudur. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca *-(I)ş* eki, Türkiye Türkçesinde *-mA* isim-fiil ekine tekabül etmektedir. Aşağıdaki örneklerde, *-(I)ş* ekli isim-fiil cümlecikleri temel cümlede dolaylı tümleç işlevindedir:

(183) *Cokçuluğun çukulabastan [ayalı çargıta coop berişine] ıraazı boldu.* (Ubukeev 1967: 107)

‘Yoksulluğunu yüzüne vurmadan [hanımının cevap vermesine] memnun oldu.’

(184) *General Kuropatkin [okuya tınç cağına oop ketişine] ıraazı boldu.* (Kasimbekov 1990: 198)

‘General Kuropatkin [olayın barışa doğru gelişmesine] sevindi.’

(185) *[Ayrım dindik işenimderdin comokton orun alışına] eç kim karşı bolboyt.* (Cusupov 1992: 99)

‘[Bazı dinî inançların destanda yer almasına] kimse karşı çıkmaz.’

(186) *[Biyliği koldon çığıp ketişine] Abdilla bek eç kelişe alğan emes.* (Kasimbekov 1998: 405)

‘[Hâkimiyetin elinden çıkıp gitmesine] Abdulla bey hiçbir zaman razı olmadı.’

(187) *[Kırgız cana kazaktın el curtuna kaytışına] cardamdaşıp catıptır.* (Rıskulov 1991: 34)

‘[Kırgız ve Kazakların öz yurtlarına dönmelerine] yardım etmişler.’

(188) *[Köbünün boluş bolup daraca alışına] da oşolor sebep bolğon.* (Auezov 1987b: 20)

‘[Çoğunun yükselip derece almasına] da onlar sebep oldu.’

(189) *[Cer maselelerinin tuura çeçilişine] tüzdön-tüz kiyligişti.* (Kasimbekov 1998: 464)

‘[Toprak sorununun doğru çözülmesine] doğrudan müdahale etti.’

(190) *Bügünkü ülpöt [oşol iştin baştaşına] arnalsın.* (Osmonov 1965: 365)
‘Bugünkü ziyafet [o işin başlamasına] ithaf edilsin.’

(191) *Canıñdın aman kalışına kuban!* (Osmonov 1965: 195)
‘[Canımı kurtarmana] sevin!’

3.3.1.4 Gereklilik Kipinin Bir Parçası Olarak Kullanımı

Kırgızcada *-(I)ş* eki ile kurulan isim-fiilli yapılar, bağlı oldukları üst/temel cümlede sözdizimsel işlevler üstlenmelerinin yanı sıra, gereklilik kipinin bir parçası olarak da görev yüklenebilmektedir. Kırgızcada *-(I)ş* ekinin gereklilik kipinin bir parçası olarak kullanımı, *-(I)ş* eki ile oluşturulan isim-fiilli yapıya *kerek/lazım* kelimelerinin getirilmesiyle veya *-(I)ş* eki ile oluşturulan isim-fiilli yapıya *iyelik eki+kerek/zarıl* kelimelerinin getirilmesiyle yapılır (Turgunbayev 2016: 56). Bu yapıların Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-mA* isim-fiili+iyelik eki+*gerek/lazım* ve *-mAk* isim-fiili+*gerek/lazım* gibi yapılardır. Biz bu yapıları ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.3.1.4.1 *-(I)ş İsim-fiili + gerek*

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, hem edebi metinlerde hem yazı dilinde hem de günlük konuşmada çok yaygındır. Bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin gerekli ya da zaruri olduğunu ifade eder. Belli durumlarda bir eylem veya duruma karşı duyulan istek ve arzuyu da bildirir:

(192) *Balağa emne gerek bolso bardığın [taap beriş gerek].* (Tokombaev 2010: 130)
‘Çocuğa ne gerek olursa hepsini [bulup vermek lazım].’

(193) *[Örttöş gerek], [cer menen ceksen kılış gerek]!* (Ubukeyev 1967: 185)
‘[Yakmak gerek], [yerle bir etmek gerek]!’

(194) *Adamdın cakşı tarabın [taba biliş gerek].* (Osmonov 1965: 150)
‘İnsanın iyi tarafını [bulabilmek gerek].’

(195) *Cat degen cerge [catış gerek].* (Kasimbekov 1998: 121)
‘Yat denilen yere [yatmak gerek].’

(196) *Çının [aytış gerek].* (Tokombaev 2010: 218)
‘Doğruyu [söylemek gerek].’

3.3.1.4.2 -(I)ş İsim-fiili + iyelik eki + gerek

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, hem edebi metinlerde hem yazı dilinde hem de günlük konuşmada diğer gereklilik yapılarına göre daha sık kullanılır. Bu yapı, bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin gerekli ve zaruri olduğunu bildirir:

(197) *Cekşembide oşol cerde [boluşum gerek].* (Osmonov 1965: 319)
‘Pazar günü orada [olmam gerek].’

(198) *Biz buyruktu gana [atkarışız gerek]!* (Ubukeyev 1967: 194)
‘Bizim emri sadece [yapmamız/yerine getirmemiz gerek]!’

(199) *Andıktan tirüülöy [karmaşız gerek]!* (Ubukeyev 1967: 215)
‘O nedenle canlı [yakalamamız gerek]!’

(200) *Panfilov kolhozuna [cetişim gerek].* (Osmonov 1965: 162)
‘Panfilov kolhozuna [yetişmem gerek].’

(201) *Mından arı [emne kılışız gerek]?* (Ubukeyev 1967: 138)
‘Bundan sonra [ne yapmamız gerek]?’

3.3.1.4.3 -(I)ş İsim-fiili + ı lazım

Kırgızcadaki bu gereklilik yapısı, daha çok edebi metinlerde ve yazı dilinde kullanılır, günlük konuşmada çok fazla kullanılmaz. Bu yapı, bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin gerekli, zaruri ve ihtiyaç olduğunu bildirir:

(202) *Mına uşunu [oylonuş ı lazım].* (Kasımbekov 1990: 23)

‘İşte bunu [düşünmek lazım].’

(203) *Başın [alış ı lazım].* (Kasımbekov 1990: 29)

‘Kafasını [almak lazım].’

(204) *Ayda, [barış] ı lazım.* (Elebaev 1936: 105)

‘Hadi, [gitmek] lazım.’

3.3.1.4.4 -(I)ş İsim-fiili + iyelik eki + zarıl

Kırgızcada kullanılan bu gereklilik yapısı, diğer gereklilik yapılarından daha güçlü bir anlam ifade eder. Yani bir eylem ya da durumun gerçekleşmesinin gerekliliğini ve zaruriliğini vurgulamada daha çok tercih edilir. Bu gibi kullanımlarda, -(I)ş ile oluşturulmuş isim-fiil cümlelerinde, sona gelen iyelik işaretleyicileri (iyelik ekleri) sayesinde isim-fiil cümlesinin öznesi doğrudan verilmektedir. Günlük konuşmada ekin bu kullanımı oldukça yaygındır:

(205) *Uşul özgöçölkütü eske aluu menen [mamile casaşımız zarıl].* (Cusupov 1992: 93)

‘Bu özelliği dikkate alarak [hareket etmemiz lazım].’

(206) *Ooba, baarın canıdan [baştaşınız zarıl].* (Osmonov 1965: 334)

‘Evet, hepsine yeniden [başlamanız lazım].’

(207) *Oşonduktan dayar [turuşubuz zarıl].* (Aytmatov 1996: 126)
‘Bundan dolayı hazır [olmamız lazım].’

3.3.1.5 Yeterlik/Olanak Yapılarının Bir Bileşeni Olarak Kullanımı

-(I)ş eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, aynı zamanda gereklilik kipinin bir parçası olarak da görev üstlenebilmektedir. Bu anlamda fiil tabanı veya gövdesi üzerine getirilen *-(I)ş isim-fiili+iyelik eki+mümkün* yapısı, yeterlik/olasılık gibi anlamlar bildirir. Olumsuz şekli ise, bu yapının üzerine *emes* ‘değil’ edatı getirilerek yapılır. Bir diğer yapı ise, fiil kök veya gövdesi üzerine getirilen *-(I)ş isim-fiili+Dativ+bol-* yapısıdır. Bu yapı, bir eylem veya durumu gerçekleştirmek için gereken güç veya imkân açısından yeterli olma, kabul etme, izin verme ve müsaade etme gibi anlamları bildirir. Olumsuz şekli ise, bu yapının üzerine *+bo-* olumsuzluk eki getirilerek yapılır (bk. Turgunbayev 2016: 57-60). Biz bu yapıları ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.3.1.5.1 *-(I)ş İsim-fiili + iyelik eki + mümkün*

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin ihtimal/olasılık ve imkânlar dâhilinde olduğunu bildirir. Bazı durumlarda ise bir eylem veya durumun gerçekleşmesi için gereken imkân veya gücün yeterli olduğunu ifade eder:

(208) *Bul cağınan türlüü coromoldor [boluşu mümkün].* (Aytmatov 1996: 33)
‘Bu bağlamda farklı teoriler [olması mümkün/olabilir].’

(209) *Azırkıbizdan başkaça [boluşubuz mümkün].* (Aytmatov 1996: 101)
‘Şimdikinden farklı [olmamız mümkün/olabiliriz].’

(210) *Taptakır kaydiger [karaşımız mümkün].* (Aytmatov 1996: 333)
‘Tamamen ilgisiz [kalışımız mümkün/kalabiliriz].’

(211) *Mından narı [kelip kalışı mümkün].* (Kasimbekov 1998: 444)
‘Bundan sonra [gelmesi mümkün/gelebilir].’

(212) *Altündö [kol salışı mümkün].* (Stamov 1992: 5)
‘Yatakta [saldırışı mümkün/saldırabilir].’

3.3.1.5.2 -(I)ş İsim-füili + iyelik eki + mümkün + emes

Kırgızcada kullanılan bu yapı, daha çok bir eylem veya durumun gerçekleşme ihtimalinin/olasılığının/imkânının olmadığını bildirir:

(213) *Özüñdön özüñ kaçıp [kutuluşuñ mümkün emes].* (Aytmatov 1996: 286)
‘Kendi kendinden kaçıp [kurtulman mümkün değil/kurtulamazsın].’

(214) *Başkaça [boluşu mümkün emes].* (Aytmatov 1996: 235)
‘Farklı [olması mümkün değil/olamaz].’

(215) *[Uşak kılışı mümkün emes].* (Kasimbekov 1998: 299)
‘[Dedikodu yapması mümkün değil/yapamaz].’

3.3.1.5.3 -(I)ş İsim-füili + Dativ + bol-

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumu gerçekleştirmede güç ve imkân bakımında yeterli olmanın yanı sıra; soru, sitem ve kızma anlamları bildirir:

(216) *Karmap, kaday küñöö [cabıška bolot]?* (Kasimbekov 1990: 114)
‘Tutuklayıp, nasıl bir iftira [atılabilir]?’

(217) *Mından başka silerdi kim [deške bolot]!* (Osmonov 1965: 373)
‘Bunun dışında size ne [denilebilir]!’

(218) *Kimge [işenişke bolot] emi?!* (Kasımbekov 1990: 34)
‘Kime [güvenilebilir] artık?!’

3.3.1.5.4 -(I)ş İsim-fili + Dativ + bol + bo-

Kırgızcada kullanılan bu yapı, bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin uygun ve doğru bulunmadığını bildirir. Belli durumlarda ise bir olayın gerçekleşmesini kabul etmeme veya ona müsaade etmeme anlamları ifade eder:

(219) *Roman okuğan adam andağı kaarmandarğa kaydiger kalsa, anı körköm çığarma [deške bolboyt].* (Tokombaev 2010: 300)
‘Roman okuyan insan romandaki karakterlere duygusuz kalırsa, ona sanat eseri [demek olmaz/denmez.]’

(220) *Anı taptakır [paydasız deške bolboyt].* (Tokombaev 2010: 289)
‘Ona tamamen [faydasız demek olmaz/denmez].’

(221) *Anın uulun uuru [deške bolboyt].* (Osmonov 1964: 341)
‘Onun oğluna hırsız [demek olmaz/denmez].’

(222) *Kırsıktı kaydan [deške bolboyt].* (Osmonov 1965: 354)
‘Tehlikesi nerden [demek olmaz/denmez].’

3.4 -GAN EKİ

Kırgızcada en yaygın olarak kullanılan isim-fiil eklerinden biri de -GAN'dır, Ünlü ve ünsüz uyumu gereği fiil kök ve gövdelerine -gan/-gen, -gon/-gön; -kan/-ken, -kon/-kön biçimlerinde eklenir. -GAN eki, Kırgızcada hem olumlu hem de olumsuz fiil tabanlarına gelebilmektedir. Olumsuz biçimi iki şekilde yapılmaktadır:

a) -ba-/-pa- (<-ma-) olumsuzluk ekiyle:

(223) *Karışkırga koşumça cem kılıp [ketpegenime] ıraazı bol!* (Kasimbekov 1998: 361)

‘Kurda yem olarak [bırakmadığıma] sevinmelisin!’

b) *emes* “değil” ögesiyle:

(224) *[Biri-biribizge eç kaçan caman oy bolgon emesi] cana bolbosu cönüüdö cakşı tüşünüştük.* (Saktanov 1991: 121)

‘[Birbirimize (karşı) asla kötü düşüncelerimizin olmadığı] ve olmayacağı yönünde (birbirimizi) iyi anladık.’

Kırgızcada geniş bir kullanım alanına sahip olan -GAN, gramer çalışmalarında genellikle sıfat-fiil ve bitimli cümle yüklemleştiricisi olarak değerlendirilmektedir. Diğer modern Türk dillerinde olduğu gibi, -GAN eki çok işlevlidir, yani bitimli cümlelerde görünüş-zaman eki, sıfat-fiil eki ve isim-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Nitekim Cirtautas (1993: 43), bu eki, genellikle çekim eki ve sıfat-fiil olarak kullanılan ve aynı zamanda isim-fiilli yapılar oluşturan bir ek olarak nitelendirir. Bu ekin, Kırgızcada oluşturduğu isim-fiil cümlelerinde de genelde kesin geçmiş zaman ifade ettiği görülmektedir. Bu anlamda Kırgızcadaki -GAN ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı -mA ya da -DXK isim-fiil ekleridir:

(225) *Biz [sen aytkan ıkmada bışırğandı] bilbeyt ekenbiz, tamaktanıp al muzday elekte.* (Adılbek Uulu 2012: 27)

‘[Senin söylediğin yöntemle pişirmeyi] bilmiyormuşuz, soğumadan ye.’

(226) *Eger sen [kitep okuğandı] cakşı körsön, ıldıy tüşölü, anda kitepkanabız bar.* (Abdiev 2013: 79)

‘Eğer [kitap okumayı] seviyorsan aşağı inelim, orada kütüphanemiz var.’

(227) *Adep sizdin üygö baş bakkanda [otton korkkonum] esiñdebi?* (Stamov 1992: 170)

‘Sizin eve ilk geldiğimde [ateşten korktuğum] hatırında mı?’

(228) *[Könülü sergektenenin] seze albadı.* (Kasımbekov 1990: 148)

‘[Keyfinin yerine geldiğini] hissedemedi.’

(229) *Cürögün [sızdağanın] koyor bele?* (Sıdıkbekov 1982: 141)

‘Kalbin [sızlamayı] bırakır mıydı?’

Kırgızcada -*GAn* eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümlesinden sonra, *ekendik+iyelik eki* yapısı getirildiğinde, işlevsellik olarak Türkiye Türkçesindeki *-miş olduğu/olduğunu* şeklindeki yapıya tekabül etmektedir. Johanson’a göre Kırgızcada yalın yükleme kurulan eylem cümleleri koşacı olarak *ekendik+iyelik eki* kullanılır (1998: 60). Taradığımız eserlerde *-GAn+ekendik+iyelik eki* yapısı ile kurulmuş cümle örnekleri şunlardır:

(230) *[Anın caktooçusu cana ulantuuçusu da bolgon ekendigin] bilişibiz zarıl.* (Kıdırbaeva 1998: 38)

‘[Onun avukatı ve halefinin de olmuş olduğunu] bilmemiz gerek.’

(231) *[Salğılaştı ölgön ekendiği] cakşı belgilüü.* (Ubukeyev 1967: 115)

‘[Savaşta ölmüş olduğu] iyi biliniyor.’

(232) *Candandırıuu menen [iştegen ekendigin] tastıktap beret.* (Elebaev 1936: 63)

‘Etkinleştirerek [çalışmış olduğunu] doğruluyor.’

(233) [18 çaşka cetken ekendiğin] tastıktağandan kiyin körsötölöt. (Sıdıkbekov 1982: 77)

‘[18 yaşına gelmiş olduğunu] doğruladıktan sonra gösteriliyor.’

(234) [Talaptar berilgen ekendiği] belgili. (Saktanov 1991: 114)

‘[Taleplerin verilmiş olduğu] biliniyor.’

-*GAn* eki çağdaş Türk dillerinin büyük bir kısmında kullanılmaktadır. -*GAn* ekinin çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 4. -*GAn* İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları

T.T.	-	-	- <i>An</i>
Gag.	-	-	- <i>An</i>
Az.	-	-	- <i>An</i> / <i>-yAn</i>
Trkm.	-	-	- <i>An</i> / <i>-Ān</i>
Öz.	- <i>Gän</i> / <i>-Kän</i>	-	-
YUyg.	- <i>GAn</i> / <i>-Kan</i>	-	-
Kzk.	- <i>GAn</i>	-	-
Kırg.	- <i>GAn</i>	- <i>GOn</i>	-
Kkp.	- <i>GAn</i>	-	-
Nog.	- <i>GAn</i>	-	-
Tat.	- <i>GAn</i>	-	-
Bşk.	- <i>GAn</i>	-	-
Kır. Tat.	- <i>GAn</i>	-	- <i>An</i>
Krç. Blk.	- <i>GAn</i>	-	-
Kmk.	- <i>GAn</i>	-	-
Alt.	- <i>GAn</i>	- <i>GOn</i>	-
Hks.	- <i>gAn</i> / <i>-ken</i> / <i>-hen</i>	-	- <i>An</i>
Tuv.	- <i>GAn</i>	-	- <i>An</i>

3.4.1 -GAN Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

Diğer birçok Türk dil ve lehçesinde olduğu gibi, -GAN eki Kırgızcada da çok sık kullanılmaktadır. Kırgızcada genelde sıfat-fiil eki olarak değerlendirilen bu ek, aynı zamanda isim-fiil cümleleri de oluşturmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, Kırgızcada -GAN eki ile kurulan isim-fiilli cümlelerin olgusalılık durumlarını, zamansal yorumlarını ve üst/temel cümlede üstlendikleri sözdizimsel işlevleri örnekler eşliğinde ele alıp Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını göstereceğiz.

3.4.1.1 Olgusalılık Durumu

Kırgızcada -GAN eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, genelde olgusaldır, yani bir olgu ifade ederler. Bu tarz cümlelerde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmekte olan bir olayın bildirimini söz konusudur. Ancak çok nadir de olsa bazı kullanımlarda olgusalılık taşımazlar, yani henüz gerçekleşmemiş bir olayın ya da olgunun bildirimini söz konusudur:

-GAN eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri olgusaldır, yani bir olgu ifade etmektedirler. Bu isim-fiil cümlelerinde gerçekleşmiş bir olay veya olgu bildirilmektedir:

(235) [*Uulunun esen kelgenine*] *könülü caylana tüşö.* (Kasımbekov 1998: 316)

‘[Oğlunun sağ salim geldiğine] çok seviniyor.’

(236) [*Meni menen söök bolgongo*] *kubanbaysıñbı?* (Osmonov 1965: 172)

‘[Benimle dünür olduğuna] sevinmiyor musun?’

(237) [*Cer bergenin*] *aytpay turup ele.* (Kasımbekov 2008a: 26)

‘[Yer verdiği] söylememiş.’

Kırgızcada -*GAn* eki ile oluşturulmuş isim-fiil cümleleri, belli durumlarda olgusal olmayabilir, yani bir olgu ifade etmeyebilirler. Burada, isim-fiil cümlesinde bir olgudan çok, temel cümle yüklemine de dayanarak genel-geçer olayların ifadesi söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde ekin bu işlevini görmek mümkündür:

(238) [*Anday kişilerdi taap, acının canına cibergenge*] araket kılábız. (Toktonaliev 2005: 199)

‘[Böyle insanları bulup hacının yanına göndermeye] çalışacağız.’

(239) [*Önörlüü kişiler bizdin çöyrödö bolǵonu*] abzel. (Toktonaliev 2005: 199)

‘[Yetenekli kişilerin bizim bölgede olması] gerek.’

(240) *Küçüm kelbeyt [barın aytıp bergenge]*. (Tokombaev 1947: 46)

‘[Hepsini anlatmaya] gücüm yetmez.’

(241) [*Duşmandın ölük bolǵonu*] cakşı. (Kasımbekov 1998: 79)

‘[Düşmanın ölü olması] iyidir.’

3.4.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları

Kırgızcada -*GAn* ekinin en belirgin işlevlerinden bir tanesi, birçok Türk dilinde olduğu gibi kesin geçmiş zaman ifade etmesidir. -*GAn* eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, kesin geçmiş zamanı bildirir ve zamansal olarak kesin bir geçmişlik ifade ederler. Ancak bu ekle kurulan bazı isim-fiil cümleleri, üst/temel cümle bağlamına göre genel şimdiki zamanı da bildirebilirler (Hebert-Poppe 1963: 32).

3.4.1.2.1 Geçmiş Zaman

-*GAn* eki ile kurulmuş isim-fiil cümleleri, zamansal olarak genelde geçmiş zaman ilişkisi bildirir. Bu isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans

olarak alınmıştır. Buna göre isim-fiil cümlesi olayı, konuşma anı noktasından daha önce gerçekleşmiştir. Burada aynı zamanda, isim-fiil cümlesi olayının temel cümle olayından önce gerçekleşme durumu da söz konusudur. Bu zaman ilişkisi şu örneklerde açıkça görülmektedir:

(242) [*Algaçkı colu uşunda kelgenin*] *esindebi?* (Osmonov 1965: 164)
‘[Buraya ilk geldiğini] hatırlıyor musun?’

(243) [*Caradar bolğonun*] *bildi.* (Kasımbekov 1998: 15)
‘[Yaralı olduğunu] öğrendi.’

(244) [*Anın süylögönün*] *uktum.* (Tokombaev 2010: 43)
‘[Onun konuştuğunu] duydum.’

3.4.1.2.2 Genel Şimdiki Zaman

-*GAn* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, zamansal olarak genel şimdiki zamanı bildirmektedirler. Bu isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans olarak alınmadığı için, odaklılık yoktur. Buna göre isim-fiil cümlesi olayı, konuşma anında gerçekleşmemektedir, yani konuşma anı noktasıyla eşzamanlı değildir:

(245) *An üstünö kee mugalimder [içkendi] cakşı köröt.* (Auezov 1987a: 32)
‘Hem ayrıca bazı öğretmenler [(içki) içmeyi] severler.’

(246) [*Sabaktan baarina cardam bergenge*] *ülgüröt.* (Rısbaev 2011: 162)
‘[Derste herkese yardım etmeye] çalışır.’

3.4.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler

Taradığımız eserlerde Kırgızcada *-GAn* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel olarak özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci görevini yüklediklerini tespit ettik. Biz bu görevleri ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.4.1.3.1 Özne Görevi

-GAn eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak üst/temel cümlede özne görevindedirler. Bu tür kullanımlarda Kırgızca *-GAn* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-DXK* ya da *-mA* isim-fiil ekleridir:

(247) [*Dombu hantağasına da oşondoy ele carlık berilgeni*] *belgilüü*. (Kasımbekov 1998: 219)

‘[Han dayısı Dombu’ya da aynı fermanın verildiği] bellidir.’

(248) [*Anın cüröğü düküldöp katuu sokkonu*] *uğulup turğan*. (Aytmatov 1996: 247)

‘[Onun kalbinin küt küt diyerek hızlı atması] duyuluyordu.’

(249) [*Soguştun bolğonu da*] *oşolordun kesepeti*. (Ubukeyev 1967: 203)

‘[Savaşın olması da] onların yüzünden.’

(250) [*Üygö konboy cürgönü*] *sebpsiz emes*. (Tokombaev 2010: 152)

‘[Eve uğramadan gezmesi] sebepsiz değildir.’

(251) [*Karşı çıguuğa argasız bolğonum*] *çın*. (Ubukeyev 1967: 143)

‘[Karşı çıkmaya mecbur olduğum] doğru.’

(252) [*Tez boşotup bergeniñiz*] oñ . (Kasimbekov 1998: 304)
‘[Çabuk serbest bırakmanız/bırakmış olmanız] iyi.’

(253) [*Kelgeniñiz*] cakşı boluptur. (Kasimbekov 1998: 152)
‘[Geldiğiniz/gelmeniz] iyi olmuş.’

(254) [*İttin ürgönü*] uğuldu. (Kasimbekov 1998: 256)
‘[Köpeğin havladığı/havlaması] duyuldu.’

3.4.1.3.2 Nesne Görevi

-*GAn* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede nesne görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca -*GAn* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış -*DXK* ekidir:

(255) [*Caykısın kaçan but kiyim kiygenin*] cakşı bilbeyt. (Kasimbekov 1990: 144)
‘[Yazın ne zaman ayakkabı giydiğini] iyi hatırlamıyor.’

(256) [*Özöğü kararıp arañ kelgenin*] unutup kaldı. (Kasimbekov 1998: 172)
‘[Açlık çekerek zar-zor geldiğini] unuttu.’

(257) [*Kıldat işinin tekke ketkenin*] Abil biy sezdi. (Kasimbekov 1998: 192)
‘[Dikkatlice yaptığı işin boşa gittiğini] Abil Bey hissetti.’

(258) *Meni künöölüü deseñ [bilgeniñi] kıl.* (Kasimbekov 2008a: 192)
‘Beni suçlu görüyorsan [bildiğini] yap.’

(259) *[Tündün kanday ötkönün] sezbezbiz.* (Elebaev 1936: 91)
‘[Gecenin nasıl geçtiğini] hissetmiyoruz.’

(260) *Men dağı [bilgenimdi] aytam.* (Kasımbekov 1990: 233)
‘Ben de [bildiğimi] söylerim.’

(261) *Biz [bilgenibizdi] işteybiz.* (Kasımbekov 1998: 269)
‘Biz [bildiğimizi] yapacağız.’

(262) *[Kalçıldap korkkonun] aytpa.* (Stamov 1992: 7)
‘[Titreyerek korktuğunu] söyleme.’

(263) *[Bilgeniñdi] kılıp al.* (Kasımbekov 1998: 237)
‘[Bildiğini] yap.’

3.4.1.3.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-GAN ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevindedirler. Bu tür kullanımlarda Kırgızca -GAN ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış -mA ve -DXK ekleridir:

(264) *[Oşonço til bilgenine] özü da kıyla kursant bolgonsudu.* (Kasımbekov 1998: 5)
‘[O kadar dil bildiğine] kendisi de çok mutlu oldu.’

(265) *[Kuttuu üygö tebelep kirgenge] batingan cok.* (Kasımbekov 2008a: 59)
‘[Kutsal eve kabaca girmeye] cesaret edemedi.’

(266) [*Söz mañızına bark bergenge*] *ıraazı bolğon*. (Kasımbekov 1990: 93)
‘[Sözün manasına değer vermeye] razı olmuş.’

(267) [*Mındaydın kelgenine*] *kubanba*. (Kasımbekov 1990: 58)
‘[Bunun geldiğine] sevinme.’

(268) [*Tiri kelgenge*] *kubanğıla*. (Kasımbekov 1990: 162)
‘[Sağ salim geldiğimize] sevinin.’

3.5 -Ar/-Or EKİ

Eski Türkçede *-(y)Ur* eki, ilk etapta şimdiki zaman için kullanılan bir morfemdi. Çağdaş Türk dillerinde “geniş zaman eki” olarak bilinen *-(X)r* morfemin kökeni hakkında değişik görüşler vardır. Örneğin Baskakov ekin ilk şeklinin *-gar/-ger, -gır/-gir* olduğunu ve *gar/-ger, -gır/-gir* ekinin fiilden sıfat ve isim türettiğini bildirmiştir. Baskakov’a göre ekin gelişimi şu şekildedir; *-gar/-ger/-gır/-gir > -ar/-er/-ır/-ir* (1952: 425-429). Korş ise bu eki, Moğolca zarf-fiil eki olan *-run/rün* eki ile ilişkilendirmektedir (1907: 6).

Ekin işlevi konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kononov’a göre bu ek, tekrarlanan ve tahminen olabilecek bir hareketi bildirir (1980: 122). Eckmann, bu ekin sıfat-fiil ve kip işlevinin yanı sıra isim-fiil işlevinin de olduğunu belirtmiştir (1996: 23). Batmanov ise bu ekin Kırgızcada gördüğü işlevlere değinerek; sıfat unsuru durumundayken gelecek zaman sıfat-fiili; yüklemde yer aldığı anda kip eki; dolaylı tümleş olarak kullanıldığında ise ad işlevinde ortaya çıkar şeklinde açıklama getirmiştir (Turgunbayev 2004: 216-217).

Kırgızcadaki *-Ar/-Or* eki, ünlüyle biten fiil kök veya tabanlarına */-r/*; ünsüzle biten fiil kök veya tabanlarına ise *-ar/-er, -or/-ör* şeklinde eklenir. *-Ar/-Or* eki, isimden isim yapma eki olan *+man* eki ile birleşerek leksikalleşmiş ögeler meydana getirir: *ugarman* <*uk+ar+man* “dinleyen, duyan, dinleyici”, *bilerman* <*bil+er+man* “bilen, bilgili”, *küyörman* <*küy+er+man* “yanan, acıyan”, *okurman* <*oku+ar+man* “okuyucu”. *-Ar/-Or*

eki Kırgızcada sadece olumlu fiil tabanlarına getirilmektedir, olumsuz biçimi ise *-BAs/-BOs* (<ET *-maz*) eki ile yapılmaktadır.

(269) *Titiregenin [bildirbeske] tırışıp /.../* (Elebaev 1936: 69)

‘Titrediğini [göstermemeye] çalışıp /.../’

(270) *[Bildirbeske] araket kaldı.* (Ubukeyev 1967: 18)

‘[Göstermemeye] uğraştı.’

Grammer çalışmalarının neredeyse tamamında tıpkı *-GAn* eki gibi sıfat-fiil eki olarak değerlendirilen bu ek, aynı zamanda isim-fiilli yapılar da oluşturmaktadır. Genelde belirsiz gelecek zaman bildiren ve gelecek sıfat-fiil eki olan olarak kullanılan bu ek, Kırgızcada oluşturduğu isim-fiil cümlelerinde de gelecek zaman anlamını korumaktadır. Bu anlamda Kırgızcadaki *-Ar/-Or* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-AcAk* isim-fiil ekidir. İlgili örnekler:

(271) *[Boz topurakka oonağan ölüğü ökürip alaar kişisi cok ay-talaada sunalıp catıp kalaarı] oyuna da kelgen emes.* (Koyçiev 2012: 124)

‘[Boz toprağa sürünen ölünün ağlayıp/feryad edip alacak kimsesi olmadan bozkırda (öylece) uzanıp kalacağını] hiç düşünmemişti bile.’

(272) *[Azganaqay eldin kolunan da çon iş kelerine] orus padişası inanıp kaldı.* (Toktonaliev 2005: 249)

‘[Küçük bir halkın elinden de büyük işler geleceğine] Rus Padişahı inandı.’

(273) *[Dal uşul men ırğitar taştar erten, too bolup kalarına] közüm cetti.* (Osmonov 1964: 52)

‘[İşte benim atacağım bu taşların, dağ haline geleceğine] inandım.’

Çok nadir de olsa belli durumlarda (örneğin genel-geçer ifadelerde) ekin işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki *-DXX* ekine tekabül ettiğini söyleyebiliriz:

(274) [*Caşçılık bat özgörüp keteri*] çın. (Osmonov 1964: 29)
‘[Gençliğin çabuk değiştiği] doğrudur.’

(275) [*Anı ayabay cakşı körörü*] çın. (Rısbaev 2011: 14)
‘[Onu çok sevdiği] (bir) gerçek.’

Kırgızcadaki *-Ar/-Or* ekinin diğer isim-fiil eklerinden sadece *-mAk/-mOk* eki ile işlevsel benzerliği bulunmaktadır. İyelik eki almış *-Ar/-Or* ekinden sonra *ıras* “doğru”, *anık* “belli”, *bışık* “kesin”, *turgan iş* “belli” kelimelerinden birinin getirilmesiyle oluşan yapının aynısı *-mAk/-mOk* eki ile de yapılabilmektedir. Fakat *-mAk/-mOk* ile oluşturulan yapı sadece 3. teklik kişi için kullanıma uygundur. Anlam olarak herhangi bir değişiklik olmaz, ancak bu tür bir kullanım Kırgızcada çok yaygın değildir. Yine burada da konuyu betimleyip daha iyi yansıtmak adına aşağıdaki örnekte; ilk önce *-Ar/-Or* ile oluşturulmuş isim-fiilli yapıyı gösterip daha sonra aynı cümlenin *-mAk/-mOk* ile oluşturulmuş biçimi gösterdik:

(276) *Kırgızdardın cana sarı uygurlardın uruuluk kuramdarındağı etnonimiyalık atalıştardın parallelderı en maanilüü bulak bolup [kızmat kılardı anık]*. (Oruzbayeva, 1980: 656)

‘Kırgızların ve Sarı Uygurların arasındaki boy adları paralelliklerinin en önemli kaynak [görevi yapacağı kesindir].’

(277) *Kırgızdardın cana sarı uygurlardın uruuluk kuramdarındağı etnonimiyalık atalıştardın parallelderı en maanilüü bulak bolup [kızmat kılmağı anık]*.

‘Kırgızlar ve Sarı Uygurlar arasındaki boy adları paralelliklerinin en önemli kaynak [görevi yapacağı kesindir].’

Türkoloji literatüründe geniş zaman eki olarak bilinen *-Ar/-Or* eki, çağdaş Türk dillerinin tamamında kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, ekin yuvarlak ünlülü şekilleri sadece Kırgızca ve Altaycada görülmektedir. *-Ar/-Or* ekinin çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 5. *-Ar/-Or* İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları

TT.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	<i>-Ir / -Ur</i>	-
Gag.	-	<i>-Ar</i>	-	-
Az.	-	<i>-Ar</i>	-	-
Trkm.	-	<i>-Ar</i>	-	-
Öz.	-	<i>-ar</i>	-	-
Uyg.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	-
Kzk.	-	<i>-Ar</i>	-	-
Kırg.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	<i>-Or</i>
Kkp.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	-
Nog.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	-
Tat.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	-
Bşk.	<i>-r</i>	-	<i>-Ir / -Ūr</i>	-
Kır. Tat.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>		-
Krç. Blk	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	<i>-Ur</i>	-
Kmk.	-	<i>-Ar</i>	<i>-Ir</i>	-
Alt.	-	<i>-Ar</i>	<i>-Ir</i>	<i>-Or</i>
Hks.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	-	-
Tuv.	<i>-r</i>	<i>-Ar</i>	<i>-Ir / -Ur</i>	-

3.5.1 -Ar/-Or Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

Diğer birçok Türk dilinde olduğu gibi -Ar/-Or eki, Kırgızcada da yaygın olarak kullanılmaktadır. Kırgızca gramer çalışmalarında daha çok sıfat-fiil eki olarak değerlendirilen bu ek, aynı zamanda isim-fiil cümleleri de kurmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, Kırgızcada -Ar/-Or eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin olgusal durumlarını, zamansal yorumlarını ve üst/temel cümlede üstlendikleri sözdizimsel işlevleri ayrıntılı bir şekilde ele alıp örnekler yardımıyla Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını göstereceğiz.

3.5.1.1 Olgusal Durumu

Kırgızcada -Ar/-Or eki ile oluşturulan isim-fiil cümleleri, genelde olgusal değildir, yani bir olgu ifade etmezler. Bu tür cümlelerde henüz gerçekleşmemiş bir olayın veya olgunun bildiri söz konusudur:

(278) [*Kolumdan kaçası kelerin*] *bilbeym.* (Osmonov 1965: 339)

‘[Ne kadarını yapabileceğimi] bilmiyorum.’

(279) [*Bir kayrılıp körörümdü*] *kim bilet?* (Osmonov 1965: 360)

‘[Dönmeyi bir deneyeceğimi] kim bilir?’

(280) [*Senin bugün keleriñdi*] *aytam ağa.* (Aytmatov 1996: 59)

‘[Senin bugün geleceğini] ona söyleyeceğim.’

(281) [*Emne bolorun*] *azır köröbüz.* (Kasimbekov 1998: 112)

‘[Ne olacağını] şimdi göreceğiz.’

(282) [*Küz kelerin*] *sezem.* (Stamov 1992: 173)

‘[Güzün geleceğini] hissedirim.’

3.5.1.2 Ekle kurulan cümlelerin zamansal yorumları

Kırgızcada *-Ar/-Or* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, zamansal olarak genelde gelecek zamanı bildirirler. Bu ekle kurulan isim-fiil cümlelerinde konuşma anı noktası referans alındığında isim-fiil cümlesi olayı, konuşma anı noktasından daha sonra gerçekleşmektedir; ayrıca isim-fiil cümlesi olayı temel cümle olayından daha sonra gerçekleştiğinden burada bir “sonrakilik” ilişkisi söz konusudur. Örnekler:

(283) [*Keremet bolup keterine*] *ümittöndü.* (Aytmatov 1996: 212)

‘[Bir mucize olacağına] ümitlendi.’

(284) [*Oylop-oylop ökünörünj*] *kim bilet?* (Osmonov 1964: 145)

‘[Bin pişman olacağını] kim bilir?’

(285) [*Antiş koluman kelerin*] *bilem.* (Osmonov 1967: 200)

‘[Bunun elimden geleceğini] biliyorum.’

(286) [*Menin cok bolorumdu*] *bilesiñ .* (Elebaev 1936: 104)

‘[Benim yok olacağımı] biliyorsun.’

(287) [*Anı bereriñ*] *çınbı?* (Ubukeyev 1967: 99)

‘[Onu vereceğın] doğru mu?’

3.5.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler

Taradığımız eserlerde Kırgızcada *-Ar/-Or* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel olarak özne, nesne ve dolaylı tümleç görevini üstlendiklerini tespit ettik. Biz bu görevleri ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız.

3.5.1.3.1 Özne Görevi

Kırgızcada *-Ar/-Or* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede özne görevindedirler. Bu tür kullanımlarda Kırgızca *-Ar/Or* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, *-AcAk* ekidir:

(288) *[Bu uzun arıktın baasının kaç bölüğü moynuna tüşörü] köñülün kurttay cep cürdü.* (Kasimbekov 2008a: 15)

‘[Bu uzun hendeğin maliyetinin ne kadarının kendisine düşeceği (kaygısı)] içini böcek gibi kemiriyordu.’

(289) *[Bu talaştın akırı emne boloru] eç kimisinin köñülün öyüböyt.* (Kasimbekov 1998: 105)

‘[Bu tartışmanın sonucunun ne olacağı] hiç kimsenin umrunda değil.’

(290) *[Bara-bara cakin cana alıs tekteş tilderge bölünörü] bolcolduu.* (Bolobalaev 1960: 47)

‘[Gitgide yakın ve uzak kökteş dillere bölüneceği] beklenen bir sonuçtur.’

(291) *[Caman-cakşı bolorun] mandayga bütkön baktında.* (Bolobalaev 1960: 94)

‘[İyi ya da kötü olacağın] alınına yazılmış bahtında.’

(292) *[Atka urunup ölorü] bışik.* (Kasimbekov 1998: 38)

‘[Ata çarpıp öleceği] kesin.’

(293) *[Daroo eske tüşörü] ak.* (Auezov 1987b: 8)

‘[Hemen hatıra geleceği] bir gerçek.’

3.5.1.3.2 Nesne Görevi

-*Ar/Or* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede nesne görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca -*Ar/Or* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış -*AcAk* ekidir:

(294) [*Coo kaydan kelip, kaysı böyrögünö kancar urup keterin*] *bilbeysiñ* . (Stamov 1992: 64)

‘[Düşmanın nerden gelip, nereye hançer vuracağını] bilemezsin.’

(295) [*Uşul suroolordu bereriñdi*] *başında ele bilgem*. (Stamov 1992: 44)

‘[Bu soruları soracağını] başından beri biliyordum.’

(296) [*Çığıp keterin ce otura bererin*] *bilbeysiñ* . (Ubukeyev 1967: 143)

‘[Çıkıp gideceğini ya da oturuvoreceğini] bilemezsin.’

(297) [*Şergazinin kelerin, attı köröörün*] *ayttı*. (Rıskulov 1991: 131)

‘[Şergazinin geleceğini, ata bakacağını] söyledi.’

(298) [*İçer suusu bütörün*] *uşu tapta bilgen cok*. (Stamov 1992: 48)

‘[Öleceğini] o anda bilmiyordu.’

(299) [*Şumkardı kaydan izderin*] *oylono berdi*. (Rıskulov 1991: 27)

‘[Şumkar’ı nerede arayacağını] düşündü.’

(300) *Cakıp baatır* [*uulduu bolorun*] *aytat*. (Cusupov 1992: 77)

‘Kahraman Cakıp, [oğlunun olacağını] söyler.’

(301) [*Kassionun ölörün*] *sezgen elem.* (Osmonov 1965: 163)
‘[Kassionun öleceğini] hissetmişim.’

(302) [*Toğuz kündön kiyin kelerin*] *ayttı.* (Rıskulov 1991: 31)
‘[Dokuz gün sonra geleceğini] söyledi.’

(303) [*Menin ölörümdü*] *tıydu kapır.* (Stamov 1992: 52)
‘Kâfir [benim öleceğimi] hissetti.’

3.5.1.3.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-*Ar/Or* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca -*Ar/-Or* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış -*AcAk* ekidir:

(304) [*Bul el kantip kün körörünö*] *da köñül bölüngön emes.* (Kasımbekov 2008a: 101)
‘[Bu halkın nasıl yaşayacağına] da kafa yormadılar.’

(305) [*Kütüüsüz oylor menen kıyaldarğa alıp keterine*] *işençü.* (Aytmatov 1996: 104)
‘[Aniden gelen düşüncelerin hülyaya götüreceğine] inanırdı.’

(306) [*Kara seldin suusunday bir caypap keterine*] *işenet.* (Kasımbekov 1990: 26)
‘[Kara selin suyu gibi gideceğine] inanıyor.’

(307) [*Aldıdağı tağdıımdın emne boloruna*] *közüm cetpey.* (Elebaev 1936: 127)
‘[Bundan sonraki hayatımın nasıl olacağına] fikir yürütemiyorum.’

(308) [*Bul çataktın akırı emne boloruna*] *akılı cetpey*. (Kasimbekov 1998: 188)
‘[Bu kavganın sonunun ne olacağına] akılı ermiyor.’

(309) [*Mayışpağan bel bolup bererine*] *bekem işendi*. (Kasimbekov 1990: 22)
‘[Sağlam destek olacağına] inancı tamdı.’

(310) [*Çındap keterime*] *közdörü cetkendey boldu*. (Elebaev 1936: 133)
‘[Gerçekten gideceğime] inandılar sanki.’

(311) [*Bilerine*] *kümön bolup men cüröm*. (Osmonov 1964: 210)
‘[Öğreneceğine] şüphe duyuyorum.’

(312) [*Özünün ölörünö da*] *közü cetti*. (Tokombaev 1947: 37)
‘[Kendisinin öleceğine de] kanaat getirdi.’

3.6 -GAndIK EKİ

Kırgızcada -GAndIK (-GAn + -LXK) morfemi ile de isim-fiilli yapı oluşturulmaktadır. Bu genişletilmiş yapı, sıfat cümlecikleri kurmaya atfedilemez (Johanson 1998: 60-61). Johanson ilgili çalışmasında -GAndIK eki ile oluşturulan isim-fiilli yapıya örnek olarak: *Bala okugandıgın bilem* ‘Çocuğun okuduğunu biliyorum’ cümlesini göstermiştir. Johanson’un ilgili çalışması dışında hiçbir çalışmada -GAndIK eki ile ilgili böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla buradaki irdelemeler, Johanson’un bu bilimsel çalışmasına dayanmaktadır.

İlgili örnekler bakıldığında, Kırgızcada -GAndIK eki, isim-fiil eki olan -GAn eki ile benzer bir işleve sahiptir. Bu ekin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı ise -mA ya da -DXK isim-fiil ekleridir. Örnek cümleler:

(313) [*Öz tacıyrbaların bölüşüü için kelgendigine*] *abdan kubanıçtabız.* (Elebaev 1936: 88)

‘[Kendi tecrübelerini paylaşmak için geldiğine] çok memnunuz.’

(314) [*Aldoonun coluna ketkendigin*] *alargā kantip tüşündürösüñ ?* (Aytmatov 1996: 162)

‘[Yalanın peşine gittiğini] onlara nasıl açıklayacaksın?’

(315) [*Tağdırın çeçilgendigin*] *al bilgen cok.* (Aytmatov 1996: 83)

‘[Kaderinin çözüldüğünü] o bilmedi.’

(316) [*Olimpiadağa katışuuğa uruksat bergendigine*] *naarazı bolğon.* (Ubukeev 1967: 360)

‘[Olimpiyata katılmaya izin vermesine] memnun olmadı.’

(317) [*Uşunday acayıp cerdi taştap ketkendigine*] *keyidim.* (Sooronov 1991: 278)

‘[Böyle harika yeri bırakıp gitmesine] üzüldüm.’

-*GAndIK* eki Kırgızcada hem olumlu hem de olumsuz fiil tabanlarına gelebilmektedir. Olumsuz biçimi *-ba-/-pa-* (<*-ma-*) fiilden olumsuz fiil yapma ekiyle yapılmaktadır:

(318) [*Emgektin tuura berilbegendigin*] *aytkanım iras.* (Osmonov 1965: 333)

‘[Hizmetin doğru verilmediğini] söylemem/söylediğim doğru.’

(319) [*Çındıktan ança dele alıs ketpegendigi*] *baykalat.* (Elebaev 1936: 86)

‘[Doğruluktan o kadar da uzak gitmediği] görülmektedir.’

-*GAndIK* eki Kırgızcadaki diğer isim-fiil eklerinden sadece *-GAn* eki ile işlevsel benzerlik göstermektedir. Diğer isim-fiil ekleri ile işlevsellik olarak bir benzerliği bulunmamaktadır.

Johanson'a göre (bk. 1998: 60) *-GAndIK* ekinin çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 6. -GAndIK İsim-Fiil Ekinin Çağdaş Türk Dillerindeki Karşılıkları

Kırg.	Trkm.	Öz.
<i>-GAndIK</i>	<i>-A (:)ndIK</i> <i>-yĀndIK</i>	<i>-Gānlik</i>

3.6.1 -GAndIK Eki İle Kurulan İsim-Fiil Cümleleri

-GAndIK eki Kırgızcada çok sık kullanılmamaktadır. Taradığımız eserlerde ilgili ekle kurulmuş çok az sayıda cümle örneğine ulaşabildik. Çalışmamızın bu bölümünde Kırgızcada *-GAndIK* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin olgusal durumlarını, zamansal yorumlarını ve üst/temel cümlede yükledikleri sözdizimsel işlevleri detaylıca inceleyip örnekler eşliğinde Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını göstereceğiz.

3.6.1.1 Olgusal Durumu

Olgusal ve olgusal olmayan eylem cümleleri arasında genellikle bir fark vardır. Türk dillerinde olgusal eylem cümleleri daha çok *-GAN* ve *-DIK* + iyelik ekleri ile yapılandırılır (Johanson 1998: 60). Kırgızcada *-GAndIK* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri genelde olgusaldır. Bu cümlelerde gerçekleşmiş olan bir olayın veya olgunun bildiriimi söz konusudur:

(320) [*Esdavletovgo tapşırma berilgendigin*] aytkan. (Auezov 1987a: 99)

‘[Esdavletov’a görev verildiğini] söyledi.’

(321) [*Emne için kelgendigin*], oşol kelinden tüşündüm. (Tokombaev 2010: 10)

‘[Ne için geldiğini], o kadından öğrendim.’

(322) [*Natıycasız iştegendigin*] belgiledi. (Abdrahmanov 2002: 38)
‘[Etkisiz çalıştığını] belirtti.’

(323) [*Tekebaevge akça berilgendigin*] aytkan. (Abdiev 2008: 265)
‘[Tekebaev’e para verildiğini] söyledi.’

3.6.1.2 Ekle Kurulan Cümlelerin Zamansal Yorumları

Kırgızcada *-GAndIK* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri, tıpkı *-GAn* eki ile kurulan isim-fiil cümleleri gibi kesin geçmiş zamanı bildirirler ve zamansal olarak kesin bir geçmişlik ifade ederler:

(324) [*Süylöşüügö ciberilgendigin*] kıyıtıp tüşündürdü. (Kasımbekov 1998: 67)
‘[Konuşmaya gönderildiğini] zor açıkladı.’

(325) [*Uulunun ketkendigin*] uğup alıp /.../. (Osmonov 1965: 415)
‘[Oğlunun gittiğini] duyup /.../.’

(326) [*Abdan cakşı bilgendigin*] aytkan. (Osmonov 1964: 114)
‘[Çok iyi bildiğini] söyledi.’

(327) [*Cok kalarına işengendigin*] ayttı. (Rıskulov 1991: 67)
‘[Yok edeceğine güvendiğini] söyledi.’

3.6.1.3 Üstlendikleri Sözdizimsel İşlevler

Taradığımız Kırgızca eserlerde *-GAndIK* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinin bağlı oldukları üst/temel cümlelerde sözdizimsel olarak genelde özne, nesne, dolaylı tümleş ve zarf tümleci görevlerini yüklediklerini tespit ettik. Biz bu görevleri ayrı başlıklar halinde ve ilgili örnekler eşliğinde ele alacağız:

3.6.1.3.1 Özne Görevi

Kırgızcada *-GAndIK* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, sözdizimsel olarak bağlı oldukları üst/temel cümlede özne görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca *-GAndIK* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik eki almış *-mA* ve *-DXK* ekleridir:

(328) [*Manaska payğambarдын ökülü kelgendigi*], *Manastın musulman dinin kabul alıp kırğızdarğa han bolup şaylanışı menen ayaktayt.* (Cusupov 1992: 73)

‘[Manas’a peygamberin temsilci (olarak) gelmesi], Manas’ın müslüman dinini kabul edip Kırgızlara han olarak seçilmesiyle sona erer.’

(329) [*Öz çeginen aşıp ketkendigi*] *talaşsız.* (Osmonov 1965: 390)

‘[Kendi sınırlarını aşıp gittiği] tartışmasız.’

(330) [*Kızgılt köynök kiygendigi*] *esimde.* (Osmonov 1964: 244)

‘[Mor gömlek giydiği] aklımda.’

(331) [*Ayılğa kelgendigi*] *azırınça ırastala elek.* (Auezov 1987b: 245)

‘[Köye geldiği] henüz doğrulanmadı.’

3.6.1.3.2 Nesne Görevi

Kırgızcada *-GAndIK* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, bağlı oldukları üst/temel cümlede nesne görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca *-GAndIK* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış *-DXK* ekidir:

(332) [*«Curt ağası» degen naam berilgendigin*] *uktun bele?* (Stamov 1992: 103)

‘[«Yurt abisi» denilen ünvanın verildiğini] duydu mu?’

(333) [*Komandasının durus iştegendigin*] aytıp turdu. (Aytmatov 1996: 111)
‘[Takımının iyi çalıştığını] söyleyip durdu.’

(334) [*Adam balası üçün sinoo mezgili kelgendigin*] aytıp turat. (Aytmatov 1996: 114)
‘[İnsan oğlu için deneme süresi geldiğini] söyleyip duruyor.’

(335) [*Özünün baamina kaçalık işengendigin*] aytuu kıyın. (Aytmatov 1996: 252)
‘[Kendi inancına ne kadar güvendiğini] söylemek zor.’

3.6.1.3.3 Dolaylı Tümleç Görevi

-*GAndIK* eki ile oluşturulmuş aşağıdaki isim-fiil cümleleri, bağlı oldukları üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevindedirler. Bu tarz kullanımlarda Kırgızca -*GAndIK* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, üzerine iyelik ve belirtme durumu eki almış -*mA* ve -*DXK* ekleridir:

(336) [*Kış mezgilinin kelgendigine*] baylanıştuu /.../. (Tokombaev 2010: 53)
‘[Kış mevsiminin gelmesine] bağlı olarak /.../.’

(337) [*Dayardanbay kelgendigine*] açuulandı. (Toktonaliev 2005: 18)
‘[Hazırlanmadan gelmesine] sinirlendi.’

(338) [*Tez dobuş bergendigine*] tañkaldı. (Kasımbekov 1990: 254)
‘[Çabuk oy vermesine] şaşırdı.’

(339) [*Kança ay toluk iştegendigine*] köz karandı. (Osmonov 1965: 221)
‘[Kaç ay tam çalıştığına] bakıldı.’

Tablo 7. İsim-Fiil Eklerinin Çağdaş Türk Dillerindeki Görünümü

Dil	-UU/-OO	-mAk -mOk	-(I)ş	-GAn	-Ar/-Or	-GAndIK
TT.	-	-mAk	-Iş/-Uş	-An	-r/-Ar/-Ir/-Ur	-
Gag.	-	-mAA	-Iş/-Uş	-An	-Ar	-
Az.	-	-mAG	-Iş/-Uş	-An/-yAn	-Ar	-
Trkm.	-	-mAk	-Iş	-An/-Ān	-Ar	-A (:)ndIK -yĀndIK
Kzk.	-(U)v	-	-	-GAn	-Ar	-
Kırg.	-UU/-OO	-mAk -mOk	-(I)ş/-(U)ş	-GAn/-GOn	-r/-Ar/-Or	-GAndIK
Kkp.	-w	-mAk/-BAk	-s	-GAn	-r/-Ar	-
Nog.	-(U)v	-	-Is	-GAn	-r/-Ar	-
Tat.	-v	-	-	-GAn	-r/-Ar	-
Bşk.	-(I)w/ (U)w	-	-	-GAn	-r/-Ir/-Ur	-
Kır. Tat.	-(U)v	-mAk	-	-GAn	-r/-Ar	-
Krç. Blk.	-v	-	-	-GAn	-r/-Ar/-Ur	-
Kmk.	-(I)w	-mAk	-Iş	-GAn/-iGAn	-Ar/-Ir	-
Öz.	-	-mAk	-ş/-(I)ş/ (U)ş	-Gän/-Kän	-är	-GänliK
Uyg.	-	-mAk	-(I)ş/-(U)ş	-GAn/-Kan	-r/-Ar	-
Alt.	-	-	-	-GAn/-GOn	-Ar/-Ir/-Or	-
Hks.	-	-	-	-gAn/-ken/-hen/ An	-r/-Ar	-
Tuv.	-	-	-	-GAn/-An	-r/-Ar/-Ir/-Ur	-

SONUÇ

Kırgızcadaki bitimsiz isim-fiil cümleleri *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-(I)ş*, *-GAn*, *-Ar/-Or*, *-GAndIK* gibi eklerle oluşturulan isimleştirmelere dayalı olarak kurulmakta ve altasırılı olarak üst/temel cümlelere bağlanmaktadır. Bu cümleler, bağlı oldukları üst/temel cümlelerin sözdizimsel bir parçası (özne, nesne, tümleç, yüklem) olarak işlev görmektedir. Genellikle zamansal yorumlamalarında üst/temel cümleye bağlı olan bu cümleler, bazen temel cümleden bağımsız olarak da belli zamansal değerler barındırabilir. *-UU/-OO* ve *-mAk/-mOk* ekleri ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinde genel şimdiki zaman (eşzamanlılık) ağır basarken, *-GAn* eki ile kurulan isim-fiil cümlelerinde ağırlıklı olarak geçmiş zaman, *-Ar/-Or* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinde gelecek zaman, *-GAndIK* eki ile kurulan isim-fiilli yapılarda genelde kesin geçmiş zaman, *-(I)ş* eki ile oluşturulan isim-fiil cümlelerinde ise üst/temel cümle bağlamına göre geçmiş, gelecek ve genel şimdiki zaman (eşzamanlılık) söz konusudur.

Ayrıca Kırgızcadaki isim-fiil cümlelerinin olgusalılık temelinde gösterdikleri özellikler de oldukça ilginçtir. *-UU/-OO*, *-mAk/-mOk*, *-Ar/-Or* ekleri genelde olgusalılık bildirmezken, *-(I)ş* eki ise genelde olgusalılık taşımaz, fakat belli durumlarda olgusalılık bildirir. *-GAn* ve *-GAndIK* isim-fiil ekleri ise her zaman olgusalılık bildirir.

Kırgızcadaki isim-fiil eklerinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları da bu Tez çalışması bağlamında ağırlıklı olarak konu edilmiştir. *-UU/-OO* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı *-mA*, *mAk*, *-mAk/-mOk* ekinin işlevsel karşılığı *-mA*, *mAk*, *-Ar/-Or* ekinin işlevsel karşılığı *-AcAk*, *-(I)ş* ekinin işlevsel karşılığı, olgusalılık bildirdiği durumlarda *-mA*, *-mAk*, olgusalılık bildirmediği durumlarda *-mA*, *AcAk*, *-GAn* ekinin işlevsel karşılığı, olgusalılık bildirdiği durumlarda *-DXK*, olgusalılık bildirmediği durumlarda ise *-mA*, *-mAk*, *-GAndIK* ekinin işlevsel karşılığı ise *-mA* ya da *-DXK* ekleridir.

Hem Kırgızcadaki isim-fiil cümlelerini sentaktik ve semantik açıdan inceleme hem de Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını bulma amacı taşıyan bu betimsel

çalışmayla Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanına isim-fiilli yapılar temelinde yeni ve modern bir araştırma sunulmuş oldu. İsim-fiilli yapılar bağlamında Kırgızca ve Türkiye Türkçesini mukayese eden bu betimsel çalışmanın karşılaştırmalı Türkoloji sahasına bir katkı sunacağını ve bu alanda çalışan araştırmacılara bir ölçüde faydalı olacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abduldayev, E. & Zaharova, O. (1987). *Grammatika Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka, Fonetika & Morfologiya*. Frunze: İlim Yay.
- Abduvaliyev, İ. & Ömüraliyeva, S. (1990). *Kırgız Tili, Fonetika & Leksika*. Frunze: Mektep Yay.
- Abduvaliyev, İ. (2008). *Kırgız Tilinin Morfologiyası*. Bişkek: Aybek Yay.
- Acı, Ü. (1993). Kırgız Degen Atamla Cönündö Köz Karaştar. *Kırgızdar II*. Ed. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgızistan Yay. 37-78.
- Akar, A. (2003). -GAn Sıfat-Fiil Eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* 14: 103-115.
- Aydemir, A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yay.
- Aydemir, A. (2011). Tuvacada Şimdiki Zaman. *Bilig* 59: 53-66.
- Aydemir, A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *Bilig* 81: 185-203.
- Aydın, İ. (2004). Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri. *Dil Dergisi* 126: 123-126.
- Aydoğdu, Ö. (2007). *Türk Dilinde Masterlar*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy Yazık II, Fonetika & Morfologiya*. Moskova: Nauka Yay.
- Batmanov, İ. A. (1936). *Çasti Reçi v Kirgizskom Yazıke*. Frunze: Nauka Yay.
- Bayraktar, N. (2000). *Orta Türkçede Fiilimsiler*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yay.
- Baytur, A. (1992). *Kırgız Tarihının Leksiyaları*. Bişkek: Kırgızistan Yay.
- Blühdorn, H. (2008). Subordination and Coordination in syntax, semantics and discourse: evidence from the study of connectives. 'Subordination' versus 'Coordination' in Sentence and Text. *A Cross-linguistic Perspective*. Ed. C. Fabricius & W. Ramm. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Bolat, C. (2014). *Asanbek Stamov'un Cortuul Romanı Üzerine Dil İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı.
- Borovkov, A. K. (1988). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai. Çev. Rasime Uygun. *TDAY Belleten* 1954: 59-96.
- Buran, A. & Alkaya, E. (1999). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Elazığ: TISAV Yay.
- Buran, A. (2005). Kırgızistan'daki Dillerin Bugünü ve Geleceği. *Türk Yurdu* 216: 31-32.
- Ceritoğlu, M. (1998). *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Cirtautas, I. D. (1993). *Kirghiz language competencies for peace corps volunteers in Kirghizstan*. Washington, D.C: Peace Corps.
- Comrie, B. (1985). *Tense. (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csató, É. A. (1999). Modalitë in türkischen Komplementsätzen und ihre Entsprechungen im Deutschen. *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. Ed. Lars Johanson & Julia Rehbein. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Cumakunova, G. (2009). *Türk Leksikografyasının Tarihinan*. Bişkek: İlim Yay.
- Davletov, S. & Mukambayev, C. & Turusbekov, S. (1982). *Kırgız Tilinin Grammatikası*. Bişkek: Mektep Yay.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2012). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Demir, T. (2004). *Türkçe Dil Bilgisi*. Ankara: Kurmay Yay.
- Dıykanbayeva, M. (2010). Kırgız Adı Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43: 205-210.
- Eckmann, J. (1966). Chagatai Manual. *Indiana University Publications Uralic and Altaic Series*. Bloomington: American Council of Learned Societies.
- Eckmann, J. (1988). *Çağataycada isim-fiiller*. Ankara: TDK Yay.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yay.
- Ediskun, H. (1988). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.

- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ercilasun, A. B. (2007). Kırgızlar Kimlerin Torunu. *Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)*. Ankara: Akçağ Yay. 602-606.
- Erdal, M. (1998). On the Verbal Noun in -(y)Iş. *Doğan Aksan Armağanı*. Ankara: DTCF Yay. 53-68.
- Ergasheva, K. (2017). *Kırgızcada Sıfat-Fiil Yancümleleri*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Erkman-Akerson, F. (2008). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Göğüş, B. (1969). Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri. *TDAY Belleten* 1968: 86-142.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London & New York: Routledge.
- Gömeç, S. (2011). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yay.
- Hebert, R. J. & Poppe, N. (1963). Kirghiz Manual. *Uralic and Altaic Series*. The Hague: Mouton & Co.
- Hengirmen, M. (2002). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yay.
- Hudyakov, Y. (1991). Enisey Kırgızdarının Tarihi. *Kırgızdar I*. Ed. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgızistan Yay. 118-240.
- Imart, G. (1981). *Le Kirghiz (Turk d'Asie Centrale Soviétique): Description d'une langue de littérisation récente*. Aix-en-Provence: L'université de Provence.
- İmer, K. & Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle und soziale Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Frankfurt: Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe Universität Frankfurt am Main.

- Johanson, L. (1994). Türkeitürkische Aspektotempora. *Tense systems in European languages*. Ed. Rolf Thieroff & Joachim Ballweg. Tübingen: Niemeyer. 247-266.
- Johanson, L. (1998). The Structure of Turkic. *The Turkic Languages*. Ed. Lars Johanson & Éva A. Csató. London: Routledge. 203-235.
- Johanson, L. (2013). Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses. *Bilig* 67: 73-90.
- Jyldyz, A. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağzıları ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2002). Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi. *Türkler*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 578-595.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Kırgız Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ Yay. 481-542.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kirchner, M. (1998). Kirghiz. *Turkic Languages*. Ed. Lars Johanson ve Eva Csato. Routledge: London & New York. 344-356.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov*. Moskova & Leningrad: Nauka Yay.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kornfilt, J. (1996). On some infinitival wh-constructions in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 96: 192-215.
- Korş, F. E. (1907). *Proishojdenie Formi Nastoyaşego Vremeni v Zapodno-Turetskih Yazıka*. Moskova: Nauka Yay.
- Lehmann, C. (1988). Towards a Typology of Clause Linkage. *Clause Combining in Discourse and Grammar*. Ed. John Haiman & Sandra A. Thompson. Albany, N.Y. Amsterdam: John Benjamins. 181-225.
- Leontiç, M. (2017). Türkçede Fiilimsiler. *Hikmet Dergisi* 29: 68-81.
- Lewis, G. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Ligeti, L. (1925). Kırgız Kavim İsmiinin Menşei. *Türkiyat Mecmuası* 1: 235-236.

- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti*. Moskova-Leningrad: Nauka Yay.
- Sağlam, B. (2014). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Şekil Bilgisi Ortaklıkları*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Saray, M. (1993). *Kırgız Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yay.
- Saray, M. (2002). Kırgızistan. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay. 441-445.
- Söylemez, O. (2013). Çağdaş Kırgız Edebiyatı. *Çağdaş Türk Edebiyatları II*. Ed. Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. 118-138.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1989). Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem Dergisi* 13: 141-168.
- Tolkun, S. (1999). *Kırgız Türkçesinde Mastar, Partisip ve Gerundiumlar*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Toyçubekova, B. (2015). *Kırgız Tilinin Cazma Grammatikası-Azırkı Kırgız Adabiy Tili*. Bişkek: Avrasya Yay.
- Turgunbayev, C. (2016). *Kırgız Türkçesindeki İsim-Fiil Ekleri*. Ankara: Sonçağ Yay.
- Underhill, R. (1985). *Turkish Grammar*. London: Massachusetts Institute of Technology.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yay.
- Welke, Klaus (2005). *Tempus im Deutschen, Rekonstruktions eines semantischen System*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Yılmaz, E. (2017). Sözdizimsel Kelime Yapımı: Fiilimsiler. *Türkçe Biçim Bilgisi*. Ed. Hülya Pilancı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. 158-172.
- Yılmaz, Ö. D. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: TDK Yay.
- Yunusaliyev, B. M. (1971). *Kırgız Dialektologiyası*. Frunze: Mektep Yay.
- Zengin, E. (2017). Türkçedeki Fiilimsi Yapılara Sentaktik Yaklaşımın Yabancı Dil Almancanın Öğretimindeki Yeri ve Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 48: 152-159.

Metin Örneklerinin Alındığı Kaynaklar

- Abdiev, Taalay (2008). *Kotormo Taanuu İlimine Kirişüü*. Bişkek: Adabiyat Basımevi.
- Abdiev, Taalay (2013). *Kiçinekey Ayımdar*. Bişkek: Maga Basımevi.
- Abdrahmanov, Süyörkul (2002). *Er Soltonoy*. Bişkek: Şam Basımevi.
- Adılbek Uulu, Mederbek (2012). *Uluttun Cogolgon Baylıgı*. Bişkek: Teknik Basımevi.
- Akiev, Kalık (1970). *Kurmanbek Dastanı*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Auezov, Muhtar (1987a). *Öskön Örkön*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Auezov, Muhtar (1987b). *Dürbölön Zaman*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Aytmatov, Cengiz (1996). *Kassandra Tamgası*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Balasagin, Cusup (1993). *Kuttu Bilim*. Moskova: Nik Basımevi.
- Bolobalaev, Osmonkul (1960). *Osmnonkul*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Caparov, Şeralı (2009). *Adam Attarı-El Baylıgı*. Bişkek: Teknik Basımevi.
- Cusupov, Keneş (1992). *Uluu Manasçı Sagımbay*. Bişkek: Ala-Too Basımevi.
- Elebaev, Mukay (1936). *Uzak Col*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Kasımbekov, Tölögön (1990). *Kelkel*. Bişkek: Mektep Basımevi.
- Kasımbekov, Tölögön (1998). *Sıngan Kılıç*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Kasımbekov, Tölögön (2008a). *Kırgın*. Bişkek: Biyiktik Basımevi.
- Kasımbekov, Tölögön (2008b). *Baskın*. Bişkek: Biyiktik Basımevi.
- Kıdırbaeva, Raisa (1998). *Sarinci, Bököy Canıl Mırza*. Bişkek: Şam Basımevi.
- Koyçiev, Arslan (2012). *Ayta Bar Menin Kebimdi*. Bişkek: Turar Basımevi.
- Omor, Sooronov (1991). *Kazaldar*. Frunze: Adabiyat Basımevi.
- Orozbakov, Sagımbay (1979). *Manas*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Osmonov, Alıkul (1964). *Akındın Elesi*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Osmonov, Alıkul (1965). *Çıgarmalar Cıynagı-2*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Osmonov, Alıkul (1967). *Çıgarmalar Cıynagı-3*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.

- Rısbayev, Sulayman (2011). *Umay Bala*. Bişkek: Biyiktik Basımevi.
- Rıskulov, Sardarbek (1991). *Kara Şumkar*. Bişkek: Adabiyat Basımevi.
- Saktanov, Köçkön (1991). *Markumdar Ünü*. Bişkek: Kırgızistan Basımevi.
- Sıdıkbekov, Tügölbay (1982). *Mezgil Sabaktarı*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Stamov, Asanbek (1992). *Cortuul*. Bişkek: Uçkun Basımevi.
- Tokombaev, Aalı (1947). *Tan Aldında*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.
- Tokombaev, Aalı (2010). *Küünün Sırı*. Bişkek: Biyiktik Basımevi.
- Toktonaliev, Caparkul (2005). *Han Ormon*. Bişkek: Akıl Basımevi.
- Törökan Uulu, Esenkul (1994). *Kırgızdın Kısaça Sancırası*. Bişkek: Uçkun Basımevi.
- Ubukeev, Aytkulu (1967). *Çır Döbö*. Frunze: Kırgızistan Basımevi.

EKLER

EK 1. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 08/06/2018</p> <p>Tez Başlığı: KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır; 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 08/06/2018 Tarih ve İmza </p> <p> Adı Soyadı: CUMA BOLAT Öğrenci No: N16128679 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora </p>
<p>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</p> <p style="text-align: center;"> DOÇ. DR. İBRÂHİM AHMET AYDEMİR </p>
<p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT

Date: 08/06/2018

Thesis Title: NOUN CLAUSES IN KYRGYZ AND COUNTERPARTS IN TURKISH

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

08/06/2018
Date and Signature

Name Surname: CUMA BOLAT
Student No: N16128679
Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Ethics Board Permit is not necessary

ASSOC. PROF. DR. İBRAHİM AHMET AYDEMİR

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>
Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 2. YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 08/06/2018

Tez Başlığı / Konusu: KIRGIZCADA İSİM-FİİL CÜMLELERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin, 08/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/06/2018
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: CUMA BOLAT
Öğrenci No: N16128679
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

DOÇ. DR. İBRAHİM AHMET AYDEMİR

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Date: 08/06/2018

Thesis Title / Topic: NOUN CLAUSES IN KYRGYZ AND COUNTERPARTS IN TURKISH

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 08/06/2018 for the total of 97 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

08/06/2018
Date and Signature

Name Surname: CUMA BOLAT
Student No: N16128679
Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

ASSOC. PROF. DR. İBRAHİM AHMET AYDEMİR